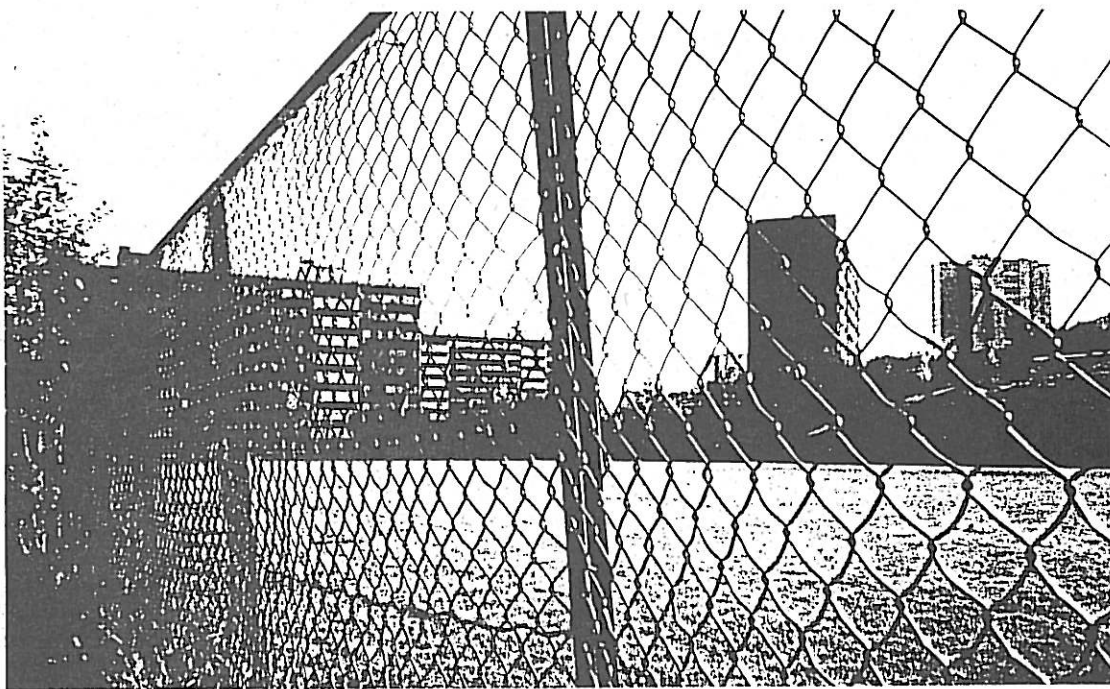

Oddrun Sæter

Rommets sosiologi

– en skisse

BYGGFORSK

Norges byggforskningsinstitutt

Oddrun Sæter

Rommets sosiologi

– en skisse

Prosjektrapport 164 – 1994

Prosjektrapport 164
Oddrun Sæter
Rommets sosiologi
– en skisse

ISSN 0801-6461
ISBN 82-536-0473-4
100 eks. trykt av
Lobo Grafisk AS
Cyclus resirkulert papir
omslag 200 g, innmat 100 g

© Norges byggforskningsinstitutt 1994

Adr.: Forskningsveien 3B
Postboks 123 Blindern
0314 OSLO
Tlf.: 22 96 55 00
Fax: 22 69 94 38 og 22 96 55 42

Emneord:

Aktørperspektiv
Bildeanalyse
Kulturforskjell
Kultursosiologi
Romsosiologi
Samfunnsvitenskap
Semiologi
Strukturperspektiv
Symbolanalyse

FORORD

Dette notatet er utarbeidet som ledd i en diskusjon om forholdet mellom det fysiske miljø og det sosiale liv. Dette er en side ved samfunnslivet som det arkitekt- og samfunnsvitenskapelige miljøet ved Byggforsk er opptatt av ut fra ulike faglige ståsteder, i sosiale, estetiske eller økonomiske perspektiver. Notatet er i første rekke en skisse som retter seg til et flerfaglige miljø av arkitekter, økonomer, psykologer, statsvitere og sosiologer ved instituttet. Ønsket er å kunne utdype noen av de områdene som er behandlet i gjennomgangen i fremtidige prosjekter. En håper også notatet kan være av interesse i ulike fagmiljøer utenfor instituttets grenser.

I andre del tas en liten gjennomgang av en metodisk innfallsvinkel som er særlig interessant i studiet av "livet mellom husene", visualisering som samfunnsvitenskapelig metode.

Notatet er finansiert av Norges byggforskningsinstitutt.

Kirsten Arge
forskningsjef

Oddrun Sæter
forsker

Innhold

FORORD	3
Del 1.	5
Om forholdet mellom fysisk miljø og sosialt liv	5
Innledning	6
Strukturperspektivet.....	8
- Hvordan de fysiske omgivelser legger føringer på det sosiale liv	8
Aktørperspektivet.....	12
- Hvordan det sosiale liv konstituerer/definerer de fysiske omgivelser (hvordan de utformes, brukes, oppleves, erobres osv.).....	12
Det tredje perspektiv: samspillet mellom aktør og struktur.....	16
Institusjonen.....	17
To bydeler.....	21
Gammel i byen	24
Landskapet.....	26
Noen avsluttende kommentarer	29
Referanser.....	32
Del 2.	33
Visualisering som samfunnsvitenskapelig metode	33
- et redskap for studier av forholdet mellom fysisk miljø og sosial liv	33
Innledning	34
Visualisering i antropologien	35
Analyse av visuelle data.....	35
Kvantitativ billedanalyse.....	38
Kvalitativ billedanalyse.....	39
Referanser.....	43

Del 1.

Om forholdet mellom fysisk miljø og sosialt liv

Innledning

Det finnes mange ulike innfallsvinkler til studier av samfunn og sosialt liv. Vi kan studere atferdsavvik i forhold til normer og lovverk, vi kan studere institusjoners indre liv, vi kan studere organiseringsmåter i offentlig og privat virksomhet osv. Mesteparten av sosiologien legger hovedvekten på "det organiserte samfunn", det vil si formell eller uformell organisering i forhold til målsettinger, regler eller normer slik disse er nedfelt som skriftlige dokumenter og politiske avgjørelser, muntlige overleveringer eller mer og mindre uttalte atferdsregler og kulturelle koder. Hovedvekten ligger i den *sosiale* analysen.

Det er sjeldnere at vi fokuserer på den *fysiske* organiseringen av samfunnet, slik den nedfeller seg i bygninger, veier og gjenstander, eller med Durkheims begreper "hvor samfunnslivet er krystallisert og festet til materielle bærere". Men en fokus på "tingliggjøringen" av det sosiale liv synes å være en ny og aktuell innfallsvinkel i internasjonal sosiologi i dag, hvor tidligere teoretikere danner et viktig fundament for dagens nyorientering.

Den fysiske dimensjonen ved samfunnslivet vil bli sosiologiens interessefelt etter som vi synes stadig å bevege oss fra "natur" til "kultur". Vi utvikler mer urbaniserte samfunnstyper i hele verden, også i Norge. Dette avføder interesse for å studere det sosiale livet i det urbane felt, eller i de fysiske organiserte omgivelser. Går vi inn i dette feltet, vil vi se at svært mye av vårt moderne hverdagsliv handler om og påvirkes av romlige organiseringsmåter.¹ Vår tids interesse for den estetiske og økologiske dimensjon ved samfunnslivet løper parallelt med denne romlige organiseringen.

Totalt sett synes interessen å være rettet mot spørsmålet om *hvordan vi bygger* vårt samfunn.

I denne artikkelen vil jeg derfor fokusere på den fysiske dimensjonen ved samfunnslivet. Dette vil jeg gjøre ved først å beskrive to hovedinnfallsvinkler.

¹Jeg gjør oppmerksom på at jeg bruker begrepet "rom" i vid betydning, ikke bare som en avgrensning bestemt av vegger, gulv og tak, men også i betydningen grenser, spor, arenaer, passasjer, teknologi osv.

I den første innfallsvinkelen anlegger jeg et *strukturperspektiv*. Med dette menes at jeg henter ut noen kunnskaper fra ulike teoretikere som viser hvordan våre handlinger er nedfelt som *fysiske* strukturer, og *virker på oss fra utsiden*. Her kan det være ulike tolkninger av strukturenes opprinnelse, dynamikk og betydning.

I den andre synsmåten vektlegger jeg selve de *handlingene som skaper strukturene*. Her anlegger jeg et *aktørperspektiv*.

Dette er klassiske eller idealtypiske ytterstandpunkter i sosiologien.

De to er ikke gjensidig utelukkende standpunkter, tvertimot; i *praksis* er de gjensidig avhengige; handling skaper struktur, som igjen utløser nye handlinger osv. Dette antyder et tredje teoretisk perspektiv; et perspektiv hvor både struktur og handling innlemmes i analysen.

Flere av de teoretikerne vi skal vise til representerer en slik gjensidighet i perspektivene. Vi velger innledningsvis likevel å ekstrahere ytterpunktene.

I siste del av artikkelen vil jeg presentere noen biter fra eget forskningsarbeid som eksempler, og forsøke å drøfte hovedperspektivene i disse analysene sett i relasjon til de innledende perspektivene.

Hensikten er å bringe inn ulike perspektiver på forholdet mellom fysisk miljø og sosialt liv, men også vise substansen i perspektivene; dvs. formidle noen kunnskaper om denne dimensjonen ved samfunnslivet.

I denne sammenhengen er det ikke rom for utdypinger og drøftelser. Arbeidet må betraktes som et utkast og som et grunnlag for videre bearbeidelse. Utdypingene hører med til de langsiktige målene, ikke minst i tilknytning til nye forskningsprosjekter, hvor vi ønsker å belyse forholdet mellom fysisk miljø og sosialt liv nærmere.

Strukturperspektivet

- Hvordan de fysiske omgivelser legger føringer på det sosiale liv

Tingene som størknet sosialt liv

Emile Durkheim var blant de første sosiologer som la vekt på den innflytelse de menneskeskapte omgivelser hadde på individene. Han beskriver hvordan de sosiale kjennsgjerninger iblant materialiseres i så høy grad at de blir en del av omverdenen. Det Durkheim sier er så sentralt i perspektivet om forholdet mellom fysisk miljø og sosialt liv at vi tar med hele det avsnittet hvor han fanger den banale kjennsgjerning som ble stående for ettertiden. Uthevelsene er mine:

Det er nemlig ikke sant at samfunnet består av bare individer. Samfunnet omfatter også materielle ting, som spiller en viktig rolle i det felles liv. *Den sosiale kjennsgjerning materialiseres iblant i så høy grad at den blir en del av omverdenen.* Likefullt er den tildels legemliggjort i hus, i alle slags bygninger som når de først er bygd, får *selvstendig virkelighet uavhengig av individene.* På samme måte er det med kommunikasjonsveiene og transportmidlene, med de instrumenter og maskiner som anvendes i industrien eller privatlivet, og som uttrykker teknikkens tilstand på ethvert tidspunkt av historien, slik er det med skriftspråkets situasjon - og så videre. Samfunnslivet er her liksom krystallisert og festet til materielle bærere. Herigjennom er det blitt utvendiggjort, og virker på oss fra utsiden. De kommunikasjonsveier som er blitt opprettet for oss, gjør at våre forretningers gang tar en bestemt retning, alt etter som disse kommunikasjonsveier setter oss i forbindelse med dette eller hint land. Barnets kunstneriske smak formes ved at det stifter bekjentskap med monumentene over nasjonens stilsans - en arv fra tidligere generasjoner. Noen ganger kan man til og med bli vitne til at slike minnesmerker, glemt gjennom århundrer, en dag trer frem i lyset igjen og påbegynner en ny tilværelse i et nytt samfunn - mens de nasjoner som skapte disse minnesmerker for lengst er gått til grunne. Det er dette som kjennetegner den meget omtalte fenomen som kalles "*rennessanse*": Rennessanse vil si at et stykke samfunnsliv som så å si er blitt deponert i ting og gjenstander og har ligget der på en latent måte, med ett våkner og begynner å forandre åndslivets og moralens utviklingsretninger hos nasjoner som selv ikke har vært med på å skape dette stykke samfunnsliv. Utvilsomt kunne ikke dette samfunnslivet gjenopplives dersom ikke bevisste vesener, som kunne motta dets påvirkning, hadde vært tilstede. Men på den annen side ville disse bevisste vesener tenkt og følt helt annerledes dersom denne påvirkningen ikke var kommet i stand.

(Durkheim, E: "Selvmordet", 1897: 173-74 i Østerberg 1978)

Hus og bygninger, kommunikasjonsveier og transportmidler, instrumenter og maskiner, skriftspråket og monumentene, alt virker på oss fra utsiden. I det daglige liv tilrettelegger disse spor av handlinger "våre forretningers gang", og blir også en del av den kulturelle arv som vi som individer og kollektiv bærer med oss, men som for nye generasjoner kan gis nye betydninger.

Durkheims tenkning blir ofte kalt "sosiologisme" ved sin vektlegging av det kollektive livs innflytelse på individet. Dag Østerberg har i sine teoretiseringer bygd videre på Durkheim-tradisjonen, i mer kritisk ånd, og med utgangspunkt i Marx' analyse av det sosio-materielle belyst våre handlinger innenfor dette sosio-materielle felt.

Det er tale uten noen som (lenger) taler, henvendelser uten at noen henvender seg, tvetydige hendelser fordi man ikke vet hvem som eller om noen overhodet står bak, det er anonyme, iblant betryggende, henvendelser, som når man kommer til en bred sti og forstår at "her har sikkert mange gått før".

For det andre er dette materielle felt ikke bare *for meg*, men også for utallige *andre* som meg, og som bor der, arbeider der, forflytter seg, samarbeider, strides med hverandre, kjærer for eller avskyr hverandre, og fremfor alt - som gjør krav på å eie og rå over bestemte deler av og gjenstander i handlingsfeltet - hus, redskaper, annet viktig materiell.

(Østerberg, 1990: 69)

Materiell og makt

Med Sartres begreper om det "praktisk-trege handlingsfelt" har Østerberg vist hvordan materiellet medierer makt ved å skape avmakt hos befolkningsgrupper. Grunnlaget for makt baseres ikke bare på oppslutning, men på at det ikke er mulig for folk å uttrykke uenighet da de ikke rår over de medier som muliggjør makt. Det enkleste eksemplet kan være massemediene. Gjennom sin enveis-materialitet gis ikke mottakeren av et mediebudskap sjansen til å komme med protester eller alternative synsmåter idet budskapet formidles.

Det blir bare veggene i stua som hører ens opprørte kommentarer.

Østerberg har i senere verker lagt vekt på det kulturelle aspektet ved våre fysiske omgivelser, og anlagt et mer fenomenologisk perspektiv. I "Kultur og barbari" (1991) beskriver han hvordan "faktisiteten", det vil si møtet mellom natur og kultur slik det materialiseres som fysisk kjennsgjerning, kan uttrykke "ånd" eller "åndsforlatthet".

"Når stoff og form gjensidig bekrefter hverandre, oppstår det vakre. Når stoffet stritter mot intensjonen, når materien tyter eller siver frem gjennom formen, slik at naken faktisitet blir erfaringen - oppstår heslighet", sier Østerberg. Gjennom disse betraktningene blir maktperspektivet koblet til estetisk kvalitet. Han viser blant annet i hvilken grad bystrukturer (Oslo, Hamburg, Paris) harmonerer - eller ikke - med intensjonen i bygninger, veier og romlige forhold. Han viser også til Sartres begrep om "anti-arbeidet", dvs. "deformerte produkter i det trege handlingsfelt, som ingen egentlig har villet eller prosjektert, men som er utfallet av konflikter." Masseløsninger i det fysiske feltet uttrykker det "masseaktige" ved oss, det som kan nærme seg barbariet, hevder Østerberg.

Norske funksjonalisme-prosjekter kan være eksempler på slik deformert praksis, ifølge Østerberg, og han nevner områder i Oslo øst hvor store veiprojekter og industribygg krysser beboernes interesser, og hvor heslighet blir resultatet. Disse prosjektene svarer ikke til Courbusiers intensjoner, sier han, de "ble en mellomting mellom poesi og bruksgjenstand".

Hele Groruddalen er en følge av kryssende prosjekter: Staten påbyr først smale veier for å hindre konkurranse med jernbanen. Så forlates denne veipolitikk og veiene utvides, slik at til sist er Groruddalen delt opp på langs av fire-fem motorveier samt jernbanespor, slik at en totalisering av dalen som dalføre er i høy grad vanskeligjort. Intet område er så planlagt som Groruddalen, men alle planene har krysset hverandre og frembragt et temmelig rotete og heslig sluttprodukt. I bunnen av denne utviklingen finner vi klassekonflikter, denne gang i form av at uønskede bygg og anlegg plasseres i Groruddalen. (Østerberg 1992:174)

Østerberg er muligens noe pessimistisk her. Ser vi på drabantbyer utenfra, fremstår de nok gjerne for oss som "masseaktig". Spør vi beboere om beskrivelser av deres drabantby, kan vi trolig få beskrivelser som forteller om lokale identiteter, steds-karakterer og stedbundethet. Men så lenge Østerberg velger samfunnsperspektivet, vil hans beskrivelser av materiellstrukturen gå inn i denne helheten. Og ved å velge det historisk-materialistiske grunnperspektiv, hvor klassekonfliktene er sentrale, vil materiellstrukturene beskrives som uttrykk for konflikter.

Det mytiske rom

Walter Benjamin ønsker gjennom sin "materialistiske mytologi" (Ballegaard Petersen 1989) å grave seg ned under tingenes overflate. I sitt "Passage-verk" (1972, V:576) studerer han Paris' *passasjer* og betrakter disse mellomrom som et møte mellom moderne teknologi og mytologienes arketyper. Denne innfallsvinkelen velger han også i sine erindringsbilder av Berlin, i "Berliner Kindheit um 1900" (1972). Byens rom kan tillegges fortellinger om livet utover det vi umiddelbart ser. Og myter kan være "sanne eller falske", som arkitekturen. Et nøkkelbegrep for Benjamin er også *terskelen* (se senere).

Richard Sennett (1990) tar også utgangspunkt i mytene, mer bestemt i *kristendommen*, når han analyserer den romlige organiseringen av våre byer. Det innerste hellige rom ble i den kristne lære skilt fra det profane rom. Dette har tatt en katastrofal retning, slik Sennett ser det; det åndelige og det fysiske er ikke i harmoni med hverandre. Kontakten mellom det indre private rom og det ytre offentlige er brutt. Byrommene mangler særpreg, de representerer såkalt *nøytrale rom*. Dette gjør at storbymennesker av i dag mangler opplevelsen av stimulerende *forskjeller*, dette opptrer som et sterkt savn. Den moderne glassarkitekturen forsterker dette savnet, da kontakten mellom indre og ytre rom er ytterligere svekket. *Speilingen* er vår tids estetikk, noe vi også finner flere eksempler på i norske byer. Speilingen kan virke utestengende, da den reflekterer utsiden, og gir inntrykk av nettopp å ikke ha noe indre rom, hevder Sennett. Speilingen kan også uttrykke en hardhet gjennom sine mørke reflekterende flater, og det er her Sennett etterlyser større "materialfølelse". Murstensbygningers overflate uttrykker en *sensualitet* vår tids estetikk mangler.

Denne arkitekturen, og våre fysiske rom i sin helhet, gjør menneskene redde for å eksponere seg, hevder Sennett. Et storbytrekk er derfor å beskytte seg, også mot forskjeller, noe som blant annet fører til segregering mellom kulturer i en storby. Vi mangler en "vilje til å leve i verden", vi unngår det uventede, vi tør ikke ta sjanser, vi "søker asyl fra den menneskelige sverm." (Daniel Aron, 1991).

Sennett viser også til *rutenettets* sosiale mening slik det fremtrer i storbyarkitekturen. Rutenettet er en "nøytral" struktur som kan skjule forskjeller og konflikter, selv om det ifølge han ikke behøver å tolkes så entydig.

Kjeldstadli (1993) minner om at rutenettet ikke alltid trenger å uttrykke nøytralitet og skjule forskjeller. Han nevner Christiania/Oslo som eksempel, hvor husene i

kvartalene, tross kvadraturformen, hadde ulik størrelse og ikke skjulte forskjeller på folk.

Kjeldstadli peker også på at arkitekter ofte overvurderer materialitetens påvirkning. Fysiske strukturer fungerer likevel som rammer, som kan *utelukke* visse sosiale muligheter, mener han. Han bruker som eksempel avstanden mellom bolig og arbeid. Dette utelukket tradisjonen med fellesskap rundt middagsmaten, en tradisjon fra det gamle bondesamfunnet.

Semiotikken, med basis i Levi Strauss' strukturalisme, vektlegger *budskapet* i omgivelsene, hvor hus, plasser og veier betraktes som tegn. Strauss søker som Sennett etter mytiske forklaringer i alle kulturelle uttrykk, som kan avdekkes gjennom opposisjoner (motsigelser som liv/død, dag/natt, kvinne/mann, osv.) som en finner i alle strukturer, og som henviser til et fellesmenneskelig og universielt "språk". Strauss kan lett bli for generell i sin universalistiske budskapsteori. En må lete etter tilleggsforklaringer. For eksempel hadde de smale fasadene til nord-italienske byene å gjøre med skatteleggingspolitikken. Det kan altså ligge mange forklaringer bak et fysisk uttrykk, som økonomi, organisasjonskapasitet og teknologiske ressurser (Kjeldstadli).

Moderne språkteori, eller postmoderne teori, kan gi oss metoder til å studere hvordan symboler tillegges mening for ulike grupper. Her stilles vi overfor spørsmålet om også det fysiske miljø kan leses som "tekst", og leses *forskjellig* alt etter hvem som ser og hvordan en ser teksten. Et språkteoretisk perspektiv representerer derfor et brudd med Strauss' universalistiske perspektiv.

Møbleringens påvirkning

Med Sartre kan vi gå ned i mindre målestokk. Sartres beskrivelser av *gruppe- og seriestrukturer* i det sosiale liv viser hvordan materiellet organiserer handlinger og møter på mikronivå (Sartre 1960, i Østerberg 1978). En typisk seriesituasjon er en busskø, alle har samme mål, men har ikke noe å gjøre med hverandre. De er organisert i forhold til bussen som skal ta dem med. En gruppestruktur er kjennetegnet ved at en har et felles mål, og virkeliggjør det sammen. (Eksemplet kunne være at flere i køen gikk sammen om å skaffe en drosje.) Det fysiske miljø kan organiseres slik at det stimulerer gruppe- eller serierelasjoner. Et venterom organiseres ofte slik at kontakt mellom de ventende er vanskelig, for eksempel ved benker på rekke og rad, noe Hall (1966) med referanse til legen Humphry Osmond beskriver som *sosiofugale* rom. Fortausbord i Frankrike er gjerne organisert slik at folk bringes sammen, i *sosipetale* rom. Osmond ledet studier i geriatriske avdelinger for å finne ut hvorfor pasientene ble stille og uten innbyrdes kommunikasjon, som møblementet.

Flere studier av hvordan de fysiske strukturer legger til rette disse ulike orienteringsmåter i rommet, hvordan vi styres inn i gruppe- eller seriestrukturer, kunne være interessante. Mange har lagt merke til at norske restaurantbord står langt fra hverandre sammenlignet med Mellom-Europas restaurantstruktur. Vi ønsker trolig

mer avstand. Men er dette gruppe- eller seriestruktur? Det enkelte norske restaurantbord kan jo internt få en ganske intim kontakt?

Jan Gehl holder seg også i sin bok "Livet mellom husene" (1980) på et mikronivå. Han har sett på hvilke karakteristika byrom har for ulike typer aktiviteter, som nødvendige aktiviteter, valgfrie aktiviteter og sosiale aktiviteter. Som eksempler har han lagt vekt på hvilke byrom som samler eller sprer, integrerer eller segregerer, inviterer eller avviser, åpner opp eller lukker inne...

Livet mellom husene er et tilbud, der kan benyttes, en ekstra mulighet for at være sammen med andre på en stilfærdig og uforpliktende måte. Måske går man fra tid til annen en tur ned på gaden. Måske legger man veien om ad hovedgaden på vei fra arbejde, eller setter sig på bænken ved inngangen for at være lidt mellom mennesker. Måske kører man, som mange pensionister i København gør det, en lang tur med bussen hver dag. Eller man går på indkøb hver dag selv om det egentlig var mere praktisk at samle indkøbene sammen og gøre dem én gang om ugen. Måske kigger man bare ud af vinduet en gang imellem, hvis man er så heldig, at der er noget at se på...

(ibid:15)

Bergelund og Jergeby har i en svensk studie (1992) brukt Kevin Lynch's begreper om vitalitet, mening, tilpasning, tilgjengelighet og kontroll som måter å karakterisere fysiske omgivelser på sett i forhold til menneskene som skal være i disse omgivelsene.

Oppsummert

Gjennomgangen viser at de ulike teoretikere kan vektlegge dynamikken i strukturene på forskjellig måte. Noen betrakter den økonomiske sfæren som den som frembringer bestemte romlige strukturer, andre tar utgangspunkt i mytene som det dynamiske element. Andre ser mer på romlige *virksomheter*, hvordan formelementer og romløsninger kan påvirke handling og samhandling, uavhengig av årsakene til at formene oppstår. Vi skal i fortsettelsen ta utgangspunkt i et motsatt standpunkt.

Aktørperspektivet

- Hvordan det sosiale liv konstituerer/definerer de fysiske omgivelser (hvordan de utformes, brukes, oppleves, erobres osv.)

En annen innfallsvinkel i analyser av forholdet mellom fysisk miljø og sosialt liv er å ta utgangspunkt i *handlingene* i stedet for de fysiske strukturene: Hvordan møter våre handlinger materiellet; hva slags grenser møter våre handlinger, hvordan kan vi overskride grenser gjennom handlingene, og hvordan skaper vi nye strukturer? Her kan individers og grupperes ulike forutsetninger og normative sett legge grunnlaget for hvordan handlingen tar form - i tråd med eller på tvers av eksisterende fysiske strukturer.

Imaginær overskridelse

"Vår virksomhet kan tolkes som *prosjekt*, som et utkast til en forandring av omverdenen, og avsluttes med å avleire seg i verden som verk, hva enten det dreier

seg om enestående verker eller simpelthen et alminnelig dagsverk, eller som et spor, et avtrykk, et minne". (Østerberg 1990:66). Vi kan også gå inn i *imaginære* prosjekter, sier Østerberg; drømme og dagdrømme om muligheter for overskridelser. Våre handlinger kan manifesteres kun som drømmer, men likevel fortelle om vårt forhold til rammene.

Identitet og rom

I "The Insanity of Place" tolker Goffman den manisk-depressives atferdsmønstre som et uttrykk for å sprengre sin innestengthet, fengsler skapt av andres forventninger og krav. En territoriell frigjøring preger manikerens symptomer når han/hun er "i gang".

I "Asylums" (1961) har Goffman beskrevet hvordan mennesker i totale institusjoner markerer sine revirer i de ulike soner i institusjonsbyggene, som ledd i å bevare sin gamle identitet, eller som strategi for å utvikle en ny identitet som skal gjøre en i stand til å overleve i den totale institusjons kamp om godene. Gjennom *krenkelsesprosessen* beskriver Goffman hvordan pasienter ble frarøvet sin identitet ved at de mistet sitt "identitetsutstyr" gjennom snauklipping, fratagelse av private gjenstander og klær (i statsinstitusjonene i USA hadde pasientene "fangedrakter"). Goffman beskriver hvordan pasientene prøvde å *restaurere identiteten* nettopp gjennom gjenstander og erobring av kroker i institusjonen. På samme måte beskriver Malmberg (1983) i studier av menneskes reviratferd hvordan psykiatriske pasienter er særlig disponert for å utvikle reviratferd. I min studie av en institusjon for alkoholmisbrukere (Sæter 1984) så jeg også på hvordan de ulike delkulturer i institusjonen markerte revir i sine rom og hus, og hva slags symbolverdi det lå i å bevege seg over til "de andre" (se senere).

Revir

Kanskje er vår hang til revir viktigere enn vi pleier å vektlegge?

Mennesker har et behov for trygghet gjennom å plassere seg i rommet på bestemte måter, ofte nærmest rituelt preget. Mange har ved sine besøk på ukjente arbeidsplasser e.l. opplevd ubehaget ved å oppdage at en har tatt den faste lunsjplassen til sjefen eller stolen til den eldste, fru Olsen.

Man har studerat sådana saker som ortstrohet, trofasthet, hemlängtan, egendomsforsvar, forsterlandskärlek etc. var för sig och inte insett att den gemensamma nämnanen för alt detta och mera därtill i mycket hög grad heter revir.

(Malmberg 1983: 27)

Malmberg hevder at revirbehovet øker med økende posisjon i samfunnet. Og det øker med alderen, noe han tolker som uttrykk for et økt behov for atskilthet, men også for å vedlikeholde sin "hverdagskompetanse" som avtar med alderen. Men Malmberg foretar en liten feilslutning når han skal bevise dette ved at folk på institusjon skårer lavere på ulike tester enn folk som får beholde sitt hjemmerevir. Folk på institusjon er ofte gamle som har blitt rammet av alvorlige sykdommer. Dette er nok til lave skårer (det sies ikke noe om hva skårene handler om), og behøver ikke ha så mye med reviratferd å gjøre.

Kulturforskjeller i bruken av rom

Edward Hall (1966) har studert hvordan ulike kulturer bruker rommet forskjellig. Han sammenligner blant annet tyskeres med amerikaneres bruk av rommet:

Når en snakker gjennom en port mens en står utenfor, regner ikke amerikanere det på noen måte som å være på innsiden av huset eller rommet. Hvis en står på terskelen, holder døren åpen og snakker med noen på innsiden, er det fremdeles uformelt definert og opplevd som å være *utenfor*. Hvis en er i et kontorbygg og bare stikker hodet inn på et kontor, er en fremdeles utenfor. Holder en på dørklinken mens kroppen er på innsiden betyr dette at en fremdeles er på sin plass utenfor og ikke på en annens territorium. Ingen av disse amerikanske romlige definisjoner gjelder i Nord-Tyskland. I enhver situasjon hvor en amerikaner ville betrakte seg som utenfor har han allerede entret en tyskers territorium og i prinsippet blitt involvert med ham....Tyskere opplever deres rom som forlengelsen av deres ego. En kan se et aspekt ved denne opplevelsen i begrepet "Lebensraum", som er umulig å oversette for det rommer så mye....

(Hall: 133-34, min overs.)

Hall nevner også at europeere reagerer på at amerikanere snakker så høyt på offentlige plasser, også en form for reviratferd. Hall har en rekke eksempler og interessante studier som det ikke er plass til å ta opp her.

Det er viktig å ha kunnskaper om de ulike kulturers og subkulturers reviratferd og bruk av rommet ved planlegging av boligområder. Dette er særlig aktuelt i flerkulturelle samfunn, men også der hvor ulike aldersgrupper og mange typer av familieenheter skal ha sine "rom" i bomiljøet. Hall vektlegger også dette, og foreslår at sosialantropologer i større grad må inn i boligplanleggingen.

Kunst i det offentlige rom

Kunstnerisk utsmykning gir våre offentlige rom en ny dimensjon. Utallige utsmykningsprosjekter har blitt gjenstand for offentlig debatt og satt sterke følelser i sving, langt sterkere enn i mange byggeprosjekter som virkelig invaderer urbane landskaper eller naturlandskaper. Når en kunstner setter sitt personlige stempel på våre offentlige rom, kan det se ut som om dette personlige avtrykk oppleves mer truende enn noen annen form for byggevirkosomhet. Jeg skal siden vise til en slik debatt som jeg for tiden studerer.

Ungdomskulturens rom

Vi ser også hvordan ungdom gjennom grafitti og tagging setter sine spor i de fysiske omgivelser, på samme tid en markering av egen identitet, en erobring av fremmedgjørende og golde byrom, en form for reviratferd, men også en form for estetisk praksis. Mats Lieberg (1993) viser i sin bok "Att ta staden i besittning" hvordan ungdom oppretter sine egne territorier (territorialisering) i lokalmiljøet, en måte å skape identitet og tilhørighet på i de fysiske strukturer som ofte mangler formelle oppholdsrom. Lieberg har et estetisk utgangspunkt for sine studier av ungdom i det offentlige rommet. "Estetisering, eller potentering av hverdagen, handler om å erstatte tradisjonen med forhøyet intensitet, en jakt på så mange sterke opplevelser som mulig", sier han. Her er han på linje med Thomas Ziehe (1989) som analyserer ungdomskulturen som et modernistisk prosjekt. Ungdommenes bruk av byrommet betrakter Lieberg som en måte å fylle et tomrom på i en tid med "kulturell fristillelse", en slags hjemløshet.

Ulike grupper av ungdom bruker gjerne de offentlige rom på forskjellig måte, det kan for eksempel være høyst forskjellig bruk blant jenter og gutter. Har gutter en tendens til å sette større spor etter seg i det offentlige rom, et uttrykk for makt- og erobringstrang? Jenter holder seg gjerne til veggkommunikasjon i mer intime soner. Jentedoene på Blindern har vært gjenstand for en avhandling!

Fascinerende er i hvert fall historien om hvordan "Sprayeren fra Zürich" i flere år kunne sette sine vakre tegninger på byens flater nattestid, øyensynlig godt planlagt. Politiet satte i gang en intens jakt på "forbryteren" og samfunnet brukte mange ressurser på å vaske tegningene bort. Det er pirrende å tenke seg hvor fantastisk det måtte være å kunne utsmykke byen på denne hemmelige måten. Han ble tatt til slutt, og han viste seg å være en ung kunstner.

Sennett beskriver hvordan graffitien har tatt overhånd i New York, og hvordan byen etter hvert begynte å beskytte seg mot dette, gjennom hundevakt og inngjerding av gårdsrommene og netting på trikkene. Så lenge innbyggerne opplever graffitien truende, blir ungdommene stilt i klasse med de kriminelle. At dette også er skribleriene fra underklassen forsterker motstanden, for budskapet i graffitien er: "Vi eksisterer, og vi befinner oss over alt. Dere andre er ingenting, vi skriver overalt over dere!" (side 207). Graffiti er en måte å markere sitt "Jeg" på, en slags maktutøvelse for de maktesløse, et aggressivt heller enn et utforskende forhold til omgivelsene, sier Sennett.

Sennett liker bedre graffitien fra 70-åras Paris, pent satt opp med sjablonger og med politisk budskap. Eller dagens politiske plakater som tilstreber en estetisk kvalitet. Paris reiser et visst håp for en NewYork-beboer, sier Sennett, som synes "sliten" av New-York-graffitien. Etter en nylig rundtur i Europas byer har det slått meg hvor lik grafittien er, og hvor tiltagende den er, selv i Paris. I Oslo er dette blitt et problem for det offentlige. Det brukes mange ressurser på å rense veggflater, trikker og busser for taggernes signaturer. Det diskuteres nå utvidede straffer for dem som blir tatt.

Graffiti kan være grunnlag for interessante studier i alle fall...

For øvrig kan det være en interessant diskusjon hva som er mest kriminelt: de store, påtrengende reklameplakatene til Bennetton og Hennes & Mauritz, m.fl., som vulgariserer og forsøpler byens rom, eller ungdommens graffiti. Og: hvilket budskap sendes av ungdommene sammenlignet med kremmernes? Hva regnes som "viktigere" budskap enn andre?

Overgangsriter i romlig betydning

I Berliner Kindheit erindrer Walter Benjamin sin barndom knyttet til ting og steder. Rommet spiller en sentral rolle. Det er nødvendig for ham å bryte ut av barndomsrommet, som av de voksne ble kalt ghetto, et fengsel, jf. manikeren hos Goffman. Og dette utbruddet er selve det å bli-voksen-prosessen. Tilegnelsen av voksenhet består i å skildre hvordan barnet erobrer flere og flere rom, og har overskredet flere

og flere terskler. Disse terskelerfaringen kan sammenlignes med *overgangsrutene* i antropologien, de som er med på å markere et skifte av tid, rom, tilstand (Ballegaard Petersen 1991: 342).

Oppsummert

Disse eksemplene viser at det er ulike grunner for og ulike måter å ta rommene i bruk, skape dem eller forvandle dem. Noen ganger kan vi gjøre samfunnsrommene til våre gjennom å *overskride* de fysiske rammenes begrensninger. Tilegnelsesmåtene er forskjellige, og inngår i ulike typer strategier.

Det tredje perspektiv: samspillet mellom aktør og struktur

Vi er tilbake til innledningen: Når en skal studere forholdet mellom det fysiske miljø og det sosiale liv, vil gjensidigheten av de to ovennevnte perspektiver være de mest fruktbare, hvordan de fysiske strukturer påvirker, men samtidig hvordan mennesker kan påvirke dem og skape nytt gjennom sine persepsjoner, handlinger og sosiale liv.

Samfunnsvitenskapenes tema er den særegne dialektikken mellom subjekt og objekt som den sosiale realitet utgjør. Å ha klargjort dette er kanskje positivismekritikkens viktigste fortjeneste. (Slagstad 1980, i Eide 1993:13).

We cannot approach society, or "social facts", as we do objects or events in the natural world, because societies only exist in so far as they are created and re-created in our own action as human beings. In social theory, we cannot treat human activities as though they were determined by causes in the same way as natural events are. We have to grasp what I would call the *double involvement* of individual and institutions: we create society at the same time as we are created by it. (Giddens, 1986:11)

Med Giddens struktureringsteori, som kan beskrives som kontekstanalyser, kan vi vektlegge gjensidigheten og komplementariteten i forholdet mellom aktøren og rommet, mellom individ, grupper og struktur. Det interessante her blir hvordan handlinger blir strukturert i en hverdagslig kontekst. Den hermeneutiske forståelsesmåte blir fruktbar: Vi søker ikke årsaksforklaringer, men vi tolker fenomener for å forstå deres mening ut fra deres kontekst (Eide 1993:15).

Pierre Bourdieu (1984) forsøker også gjennom sitt *habitus*-begrep å finne et tredje standpunkt i forhold til struktur- og aktørperspektivet. Habitus, som utgjør et sett av fortolkningsrammer, er en formidler mellom strukturen og aktøren².

I studier av samspillet mellom de fysiske omgivelsene og det sosiale livet kan vi også hente mye god teori hos systemteoretikere som Gregory Bateson (1975). Her legges vekten på hvilke *prosesser* som settes i sving gjennom ulike *input*, og hvordan *output* virker tilbake på prosessen igjen. I vår sammenheng kan slike output

² I vår sammenheng er det også av særlig interesse å se hvordan Bourdieu gjennom sin analyse av smaken kan beskrive den sosiale distinksjonen. Boliginredning, klesstil og kunstsmaak inngår i sosiale grupper "symbolske kapital".

ta form som fysiske objekter eller byggverk av ulike typer, som en benk i parken, en skulptur, en motorvei, en butikk på hjørnet... Input kan være ny sosial organisering i forhold til endrede fysiske rammebetingelser e.l. Slike prosessstudier innlemmer også tidsdimensjonen.

Et eksempel på et samspill i praksis:

Jan Gehl har foretatt intense studier av amerikanske storbyer og sett hvordan bilen har ført til en total omstrukturering av rommene. (Lysbildeforedrag i Norsk Form, november 1993.) København kan stå som et eksempel å skue til. Trafikksjefen i København tenker litt annerledes enn en forventer av en trafikksjef: Når han ser at en gate overbelastes med biltrafikk, tenker han: Her må bilene få flere vanskeligheter slik at trafikken reduseres! Og så bygges gaten trangere, og bilene trives ikke lenger så godt. Menneskene fyller opp gaten i stedet. Den overordnede byplan-tenkning i København er, ifølge Gehl: Blir byens rom "smukke nok", drar folk hit selv om de må la bilen stå. Tidsbruksanalyser viser at folk i alle aldre oppholder seg i byens rom lenger enn noen gang. Dette gjør også byen tryggere. Jo flere folk, jo mindre kriminalitet. Den sosiale kontrollen tilrettelegges gjennom god planlegging av de fysiske omgivelser.

En studie av samspillet mellom fysisk miljø og sosialt liv krever antropologens metoder. En kan ikke på forhånd helt bestemme hva som inviterer eller avviser, samler eller sprer, osv. uten å bygge dette på studier av folks atferd i felten (selv om lang faglig erfaring selvfølgelig gir arkitekten eller planleggeren noen holdepunkter). Et slikt perspektiv får konsekvenser ikke bare for forskeren, men også for planleggeren: Stedene må kunne ta form underveis. I dette ligger et dynamisk perspektiv som inviterer til brukernes medskapning. Planleggingen får prosesskarakter.

For å drøfte forholdet mellom fysisk miljø og sosialt liv nærmere vil jeg ta for meg noen eksempler fra egne studier. De hentes fra helt ulike typer av prosjekter, og kan tjene som eksempler på hvordan en kan velge å beskrive relasjonen mellom struktur og handling, hvor den fysiske dimensjon fortsatt representerer "strukturene".

Institusjonen

Jeg studerte en institusjon for alkoholmisbrukere gjennom deltakende observasjon i en treårsperiode, fra 1981 til 1984. Stedet hadde plass til ca. 60 mannlige klienter og ca. 30 ansatte.

Institusjonen var en overlevning fra tvangsarbeidsanstalten.

Behandlingstanken, med et atferdsteoretisk fundament i bunnen, var synliggjort gjennom nye stillingstyper. Institusjonen, som var eid av staten, hadde nå fått psykologer som skulle legitimere at det fant sted en form for behandling her. Men konfliktene var til å ta og føle på. "Behandlergruppen" ønsket at betjentene skulle være med på en holdningsendring bort fra den rene kontrolltanke, men tradisjonsbærerne, altså betjentgruppen, motsatte seg dette nye.

I studiet av det sosiale livet ved institusjonen ble det interessant å se på forholdet mellom bygningsmasse og livet som fant sted her. Institusjonen hadde som hovedstruktur en materiell tredeling:

- gård- og verkstedbygninger
- kontorbygning
- internat for klienter, med hybler, møtesal, matsal og "vakta" (resepsjonen).

På samme måte fant vi en sosial tredeling:

I kontorbygd satt daglig leder, sosialsekretærer og psykologer. På gård og verksted var betjentene de ansvarlige. På internatet bodde klientene.

Institusjonen var på mange vis bygd opp og fungerte som øyer i et landskap, hvor befolkningen på hver øy hadde utviklet sitt eget språk og sin egen kultur. Samtidig var dette landskapet en øy totalt sett for seg selv, langt borte fra storbyen, med frisk luft og fred og ro, i tråd med den gamle asyltanke. Men forbindelsen ut var likevel godt vedlikeholdt i det daglige: Klientene hadde sine felles referansepunkter i sentrale Oslo-strøk, som bestemte gater, plasser og kafeer, og deres språk og kultur var preget av disse referansepunkter og normene rundt drikking, et liv på gata og sporadiske kuropphold. Betjentene hadde sine røtter i bygda nær ved, og deres kultur og språk var en kombinasjon av lokal bygdekultur og kontrollanstaltens arbeidsnormer. Behandlergruppen hentet sitt språk og sine normer fra "utdannelsesrommet", i høyere grad et intellektuelt rom enn et stedsbundet rom.

Institusjonen kunne på den måten både betraktes som et åpent og et lukket system, eller et delvis åpent system (Miller & Gwynne 1972).

Den formelle makten ved kurstedet var lokalisert i det minste bygd på området, den lille avlange lysegrønne brakken som hadde blitt døpt "Pentagon", symbolet på makt og kontroll, og symbolet på den nye offentlighet, behandlingssideologien.

Den uformelle makten, uttrykt ved betjentgruppens subtile hersketeknikker (som motstand mot det nye, med sterk allianse i klientgruppen), lå i gård- og verkstedsbygning, prangende bygg fra fortidens arbeidsmodell.

Hver morgen var det fellesmøte for alle ansatte på Pentagon. Det var betjentene som måtte flytte på seg når de ansatte skulle ha dette morgenmøtet. De kom i flokk fra gård- og verkstedbygning.

Det var alltid et motstrebende følge som beveget seg mot Pentagon. Gjennom langsom gange og bevegelser som pekte i motsatt retning av målet, kom de seg til slutt inn i møterommet, men vanligvis noe forsinket. De plasserte seg ved utgangsdøra, og viste med dette at de ikke tok rommet i besittelse, og heller ikke ville det. Mange av dem sto ved døra under møtet. Å sette seg ble en form for anerkjennelse av møtet regissert av psykologene. Derfor sto en heller. Det var også vanlig at betjenter mumlet og snakket sammen mens psykologen leste fra protokollen. Da

møtet var *nesten* slutt, brøt de fleste betjentene vanligvis opp og gikk. Det syntes viktig å ikke sitte eller stå i rommet etter at psykologen hadde lukket protokollen. For det var gjerne øyeblikket for den uformelle prat og skratt, og det ville betjentene ha et annet sted. Å sitte etter var uttrykk for samarbeid, vennskap, aksept, og derfor viktig å unngå. Betjentene uttrykte også ofte med ord når de var i sitt eget revirfelt at de ikke likte å gå "dit opp" og at de sjelden gjorde dette frivillig.

Noe karikert kan vi si at for betjentene representerte Pentagon fiendens revir, og den ikke-legitimerte kontrollutøvelse. Betjentene avviste Pentagons autoritet ved hjelp av de fysiske rammene: gjennom kroppslige gester, tidsbruk, og måten å (ikke) befolke rommet på kunne de markere avstand og motvilje. Vi kan si at de representerte en kroppsliggjøring av opprør.

For klientene lå det også stor symbolkraft i å bevege seg "dit opp". Da dreide det seg om to hovedtyper av ærender:

- du skal oppnå et gode
- du er innkalt

Den første typen ærend ble kommentert med fortrolighetsgester, dvs. megetsigende smil eller kommentarer; alle hadde de måtte gå *den* kanossagangen med jevne mellomrom. Helst var det for å få øket dagpengesatsen. Da måtte de nemlig ha hjelp av sosialsekretærene. Men kommentarene når de så en av sine bevege seg mot Pentagon kunne også handle om at nå var han på vei for å smiske seg til et gode. Det var nemlig noen som gikk oftere enn andre denne turen mot Pentagon. Disse ble nærmest betraktet som overløpere. Rettferdighetssansen var velutviklet i klientgruppen. Ingen skulle få mer enn de andre av goder. Alle bevegelser i retning av Pentagon ble lagt godt merke til.

Var en innkalt, var det greit nok, bortsett fra at den offisielle klientkulturen ikke hadde tro på "terapi". Et slikt ærend ble derfor betraktet som ganske bortkastet. (På tomannshånd kunne enkelte klienter innrømme at de hadde en viss hjelp i samtalene med psykologen, men dette var for "konfidensielle opplysninger" å regne).

I internatet var det "gutta" som hadde kontrollen, selv om en av betjentene satt i vakta og husmor bestyrte kjøkkenet. Guttas viktigste revir var like innenfor resepsjonen, "kverulantkroken", som de hadde døpt stedet sitt. Hit kom de fleste etter måltidet for å ta en røyk, og her gikk praten livlig om alle fylleturene, spriten en fikk tak i her eller der, om tipping og pengespill.

Noen av klientene skydde kverulantkroken. De betraktet området som "farlig", særlig for unge klienter. For det var her de ble innviet i drikkekulturen, og fikk kunnskaper som gjorde at de kunne overleve med alkohol som trofast følgesvenn. De som gjerne ville bli kvitt sitt alkoholproblem, unngikk derfor kverulantkroken.

Dersom en av psykologene "forvillet" seg til internatbygget - det var ikke ofte - ble vi vitne til et rollebytte, særlig ved besøk i kverulantkroken. Gutta kunne skrike:

Hva skal *du her?* o.l., og psykologen viste med all tydelighet at han ikke trivdes, men det var en eller annen som skulle ha en viktig beskjed. Nå fant det sted en form for rolleavkleddning hvor rolleutstyret var totalt fraværende for psykologen:

Skrivebordet, papirene, pennen, stolen med hjul på som det er så trygt å svinge seg i når en prater med sin klient, kontorets vegger med de små identitetssymboler festet med knappenåler og stifter...

Det ville være tegn på svakhet å bare sky praten med gutta i forbindelse med et slikt ærend - besøket måtte ha en minimumslengde. Det var viktig å vise at en også kunne være kamerat.

Psykologene hadde ofte nok, og uten omsvøp, fått gjennomgå for at de alltid satt oppe på kontorene sine og ikke hadde peiling på hva alkoholikere hadde behov for. Og det var helst under fellesmøtene i internatet (ca. en gang i uken) at dette hadde kommet frem. Det var her klientene følte seg så trygge at de kunne si hva de mente, ikke oppe på Pentagon en og en.

Vi kan si at klientene gjennom kverulantkroken hadde opprettet både et fysisk og et symbolsk rom i rommet hvor de gjennom stadig tilbakevenden hit opprettholdt og videreutviklet klientkulturen, og dermed også alkoholmisbruket sitt. Her kunne de også være i besittelse av autoritet, selv om den var både "kunstig" og øyeblikkspreget. De var tross alt taperne i dette sosiale systemet som institusjonen var.

Men institusjonen hadde ett viktig *mellomrom*, eller *nøytral sone*, fotballbanen (Jf. Simmel i Stjernfelt og Troelsen 1992).

Det ble av og til arrangert fotballkamp mellom de ansatte og klientene. Da var de alle underlagt de samme spilleregler, hadde samme status og posisjon i spillet, og arenaen var felleseie. Det var en situasjon som til og med kunne innebære at en vant over sin motstander (klient mot ansatt), men også spille på lag med sin motstander (ansatt-ansatt). Her var det plass for både aggresjonsutløp og humor, ja også nye roller: Skåret en av psykologene mål, var dette en god "søknad" hos gutta. Ironisk nok nevner Goffman at nettopp fester og fellesarrangementer ofte er en del av den totale institusjons strategier, for å opprettholde en viss balanse mellom kontroll og avspenning...

Oppsummering

Kulturens grenser var sterke ved denne institusjonen. Det betydde noe spesielt å gå over til de andres øy. Identiteten ble befestet gjennom territoriale grenser, og identiteten ble truet gjennom kroppslig væren i de andres territorier. Studien viste også at de fysiske rammene setter sterke grenser for forsøk på forandring. Den motstanden som var til stede både hos klienter og betjenter når det gjaldt forandring av holdninger eller livsførsel, ble vedlikeholdt gjennom de fysiske rammene. Med Durkheims begreper kan vi si at institusjonens fysiske struktur stod der som størknede verdier og la føringer på kommunikasjon og samarbeid. Dermed ikke sagt at det fysiske var *årsak* til problemene. Med en total utskifting av rollesett og arbeidsideologi kunne trolig institusjonens rammer overskrides og gis ny mening; få

en slags rennessanse. Men for dem som representerte tradisjonene ved stedet i dag, ble veggene en støtte i opprettholdelsen av dem.

Studien forteller også at det romlige knyttes til ens identitet på bestemte måter. Kanskje blir dette særlig viktig i en situasjon hvor en føler sin identitet truet (jf. Goffman på side 13).

I denne institusjonen følte alle gruppene seg truet, hver på sin måte. Det ble viktig, for det meste ganske ubevisst, å holde seg til de fysiske rammene som forsterket ens tilhørighet. Overskridelser var forbundet med ubehag.

I en institusjon hvor grensene mellom grupper er så sterke som ved dette kurstedet, kunne en tenke seg en arkitektur som tvang de ulike rolletakere tettere sammen. Kunne dette ha medvirket til en større forståelse for hverandres situasjon og oppgaver, og til en større forståelse av hvilke problemer som måtte løses for at klientene skulle få hjelp med sine problemer, som var målsettingen med hele institusjonen?

Et svar på dette spørsmålet kan kanskje antydes dersom vi studerer behandlingskollektiver. Disse arbeider gjerne etter "medleverprinsippet", hvor ansatte og klienter lever nær hverandre hele døgnet. Her er arkitekturen også slik at dette skal være mulig. Problemet med en slik samværsform kan være at det blir for liten mulighet til tilbaketrekning. Kollektiviteten kan "oversosialisere" individet slik at dette går på bekostning av selvstendighet og evne til å være alene. Dette kunne observeres i en studie av et kollektiv for unge rusmisbrukere (Sæter 1992).

To bydeler

I den forrige studien var det interessant å se hvordan den fysiske utformingen av institusjonen kunne ha betydning for vedlikehold av gruppenormer i institusjonen, normer med tradisjonskarakter og normer knyttet til subkulturene i institusjonen. I denne studien skal vi gå inn i en større skala og se hvordan det fysiske miljø i bydeler kan ha innebygde forutsetninger for typer av sosial kontroll. Jeg har studert to bydeler med ulike fysiske karakteristika, en blokkbydel og et småhusområde. Begge bydeler har et felles kjennetegn; de ble bygd i storskala som svar på et boligproblem, og var såkalt unge bydeler da folk flyttet inn.

Blokkbydelen

består av høy- og lavbokker og er ett av Norges tettest befolkede områder. Litt over 40% av beboerne i blokkbyen er innvandrere, hvor tyrkerne utgjør største andelen. Det mest slående visuelle inntrykk av bydelen er hvor annerledes området er fra sine omgivelser. Et gammelt gårdsbruk, skogområder og store villaer skaper en voldsom kontrast til blokkene som gir inntrykk av å være "spyttet ut" i forbifarten.

Førsteintrykket gir tanker om luft og lys, men også om en tilstand av hjemløshet og utnyttede muligheter. Uterommene inviterer ikke til samvær og uteliv. Få tegn tyder på at hver enkelt blokk har gjort uteområdet i nærheten til sitt, gjennom for eksempel beplantning, bord og benker o.l. Høye nettinggjerder rundt skoleområdet midt mellom blokkene, og rundt andre uteområder, skaper avstand mellom husene og uteområdene. Noen områder av blokkbyen har gjennomgått en grundig rehabilitering både inne og ute, noe som blant annet kommer til uttrykk gjennom blokker malt i ulike fargefelter. Fra å være lys grå, har de fått farge, for mange et uttrykk for et "fargerikt fellesskap", for andre til irritasjon over de nye flerkulturelle tilstander.

Bydelens fysiske struktur innebærer en viss type nærhet. Folk bor tett på hverandre. De sosiale relasjonene er derimot preget av avstand. Blokkstrukturer er i seg selv en boform som nødvendiggjør avstand nettopp på grunn av nærheten. For stor involvering innebærer en fare for invadering: Du ønsker ikke å komme for tett innpå folk for de kan tro du mener at de skal være dine omgangsvener.

Den flerkulturelle sammensetningen blant beboerne fører til at mange opplever den fysiske nærheten truende stor. Forskjeller i bovaner skaper alvorlige irritasjoner. Å vaske trapper, rydde på vaskeriet og tømme søpla i søppelcontaineren i stedet for å sette den fra seg i oppgangen regnes som elementære boregler for noen, men ikke for alle. Naboen angår deg på en negativ og involverende måte. Dette forsterker den mentale avstand mellom folk. Det blir enda viktigere å markere distanse.

Mange beboere i området er også sosialklienter. Forskjellene på folk forsterkes ytterligere.

Noen har ressurser, andre har store tap bak seg, i form av hjemlandstap eller tap av materielle ressurser og sosialt nettverk. Uansett ståsted, det blir viktig å beskytte sitt private territorium, en sårbar sone i et uoversiktlig og truende landskap.³

Den uformelle sosiale kontrollen i området er lav. En har ikke internalisert et felles verdisett som fungerer som lim i bomiljøet. Mangel på fellesskapsarenaer gjør at en ikke får muligheten til å utvikle "normaliserte" samværsformer eller korrigerende inntrykk. Blokkbydelen mangler en nøytral arena hvor forskjeller i de fysiske/sosiale rammer oppløses og spillereglene er felles, jf. fotballbanen i institusjonen. Et bydelshus og gode uterom kunne ha en slik funksjon. Folk får liten mulighet til å slippe kontrollen gjennom avslappede sosiale relasjoner, jf. Gehls påpeking av livet mellom husene. Naboen blir et menneske som truer din husfred. På tross av nærheten blir bydelen et "løst" samfunn (Christie 1974).

Bydelen er med andre ord en bydel med mange konflikter.

³ Ingen Haugen har i sin artikkel "Om forvaltning av utilgjengelighet" (1984) beskrevet hvordan folk i et blokkområde over tid hadde utviklet en slags regler for samvær. Her ble det lagt vekt på å markere utilgjengelighet til den private sone for å opprettholde god tone mellom naboer.

Småhusbydelen

er svaret på den norske boligdrømmen, et lite hus på landet, med hage.

Befolkningen består i hovedsak av norske barnefamilier. Passe avstand til naboen, og passe nærhet til naboen gjør at en kjenner hverandre og øver den kontrollen på hverandre som kjennetegner det tette samfunn (ibid). Hagen og gjerdet representerer reviret (jf. Malmberg). Folk har de ressursene som trengs for å kunne bo slik (selv om mange har slitt med gjeldskrise i området), noe som også forsterker følelsen av likhet.

Problemet i bydelen har vært den raske ekspansjonen. En har bekymret seg over de store ungdomskullene som vokser opp, og en så en økning i lovbrudd blant de unge. Dette førte til at en etablerte bydelspoliti som forebyggende tiltak i bydelen.

De sosiale normene i denne bydelen synes å være internalisert som fellesnormer, noe som tydeliggjøres ved møtet mellom bydelspolitiet i området og befolkningen. Bydelspolitiet jobber intervenserende, noe folk aksepterer etter at jeg har stilt oppklarende spørsmål om hvorvidt arbeidsmåten går for langt inn i den private arena. Politets normer og befolkningens normer om hvor grensene kan gå, er felles. Bekymringen over de store ungdomskullene kan tones ned. Området har i dag liten kriminalitet og få åpenbare konflikter.

Ungdommenes likhet

I forlengelsen av dette bilde av to ulike bydeler, sosialt og fysisk, gikk jeg inn og undersøkte fritidsaktiviteter og forekomsten av lovbrudd blant niendeklassingene i de to områdene. To andre bydeler med sine ulike, og annerledes særtrekk, ble trukket inn i tillegg.

Ungdommene viste et bilde av større ensartethet enn forskjell i atferd. Både fritidsaktiviteter og lovbruddsbilde var ganske likt, selv om det var noen mindre forskjeller.

Hva forteller dette? Er ungdommene uberørte av ulikheten i bydelene? Har de andre "rom" som referanse, og som er normative i forhold til deres måter å være på? Her er det ikke mye som tyder på at verken blokkstruktur eller "normløshet" i blokkbyen gir utslag på femten - sekstenåringenes atferd, slik mange forventet.

Det disse har felles, er ungdomstidens arenaer, gatehjørnene, skolen, fritidsaktiviteter. Det offentlige rom er ungdommenes rom mer enn for noen aldersgruppe i samfunnet. Kan normene i disse mentale og fysiske fellesrom slå sterkere gjennom enn ulikheter i hjemmemiljøet for unge i denne alderen?

Fysisk struktur som forsterkningsfaktor

Studien av de to bydelene forteller oss at vi ikke kan bruke forskjeller i fysisk struktur som årsaksforklaring, verken som årsak til ulikhet eller likhet i normer og atferd. Som for institusjonsstudien, må vi heller kunne si at den fysiske strukturen

kan være med på å *forsterke* forskjeller eller likheter som allerede ligger i det sosiale samvær på stedet.

La oss foreta et tankeeksperiment:

I blokkbydelen blir den fysiske nærheten truende, forskjeller i bovaner, kultursærtrekk og sosial posisjon forsterkes ved at en stadig blir konfrontert med dette. Hadde vi plassert den homogene befolkningen fra småhusbydelen i blokkene, er det sannsynlig at vi ville få en del konflikter som bydelen i dag slipper unna, konflikter som er betinget av fysisk nærhet. Forskjeller blir forsterket, men samtidig mindre tolerert, gjennom ensformighet i de fysiske omgivelser (Sennett).

Hadde blokkbeboerne slått seg ned i småhusbydelen, hadde kulturkonflikter og "posisjonskonflikter" blitt like sterke da? Ensartetheten i de fysiske omgivelser er også her påtakelig, men mellomsonene i form av private og halvprivate uterom kan virke mindre truende på integriteten, noe som kan gi muligheter for større generøsitet. Men jeg er slett ikke sikker på om dette stemmer. Det kan bli et stort problem at naboen aldri ser det som viktig å klippe plenen som de andre, særlig hvis han i tillegg er *tyrker*...

Gammel i byen

I 1986 studerte jeg ulykkesmønstre blant eldre i hjemme- og bomiljø og i byens rom. Eldre er særlig utsatt for uhell/ulykker, og særlig utsatt er de når de beveger seg ute, spesielt vinterstid, men det ligger også stor fare i å sitte mye i ro hjemme. Da faller kroppen sammen, og en er utsatt for fallulykker, oftes ved snubling eller "drop-attacks". Grunnen til at de eldre er utsatt, kan være manglende vintervedlikehold, men også måten våre byer bygges på. Det kreves fart og førlighet for å komme seg trygt frem i byens rom. Grønn mann skifter fortere enn de gamle kan gå. De holder seg heller hjemme. Men her kan det også gå galt.

Jeg fant følgende tragiske mønstre:

- Sosial og fysisk isolasjon øker risikoen for ulykker og skader blant eldre
- Deltakelse og forflytning i byen øker risikoen for ulykker og skader blant eldre

Slutningen ble:

- Byen er ikke bygd for gamle mennesker.

Med Jan Gehls begreper ønsket jeg å se nærmere på dette. Hvordan kan vi se om byen inviterer eller avviser gamle mennesker? ble spørsmålet. Jeg valgte å studere gamle mennesker på trikk og buss, og i sentrum av Oslo. Jeg hadde en enkel intervjuguide med meg, og fotoapparat.

Dette var på den tiden de nye leddtrikkene nettopp var tatt i bruk. Her var det mange kritiske punkter for en gammel person: Trinnene var for høye for mange,

stoppeknappene var ikke plassert ved setene, en måtte reise seg for å trykke, et kritisk øyeblikk for en med skrøpelige bein. Dørene smekket for fort igjen, folk kom seg ikke ut og inn i tide. Det var ikke lett å se og forstå at en måtte bruke barnevognknappen (!). Den var i tillegg plassert mindre synlig enn den andre.

Og så var det bussen. Skriften på avgangstidene ved stoppestedene var ofte så liten at det er vanskelig for gamle å lese, særlig vanskelig fordi tavlen i tillegg ofte var plassert høyt oppe på stolpen. Og hva sto det på bussen som stoppet? Det sto skrevet på lystavlen foran på bussen, men var vanskelig å lese på grunn av at merkingen nettopp var foran, og nå var fremre part av bussen gått forbi der en sto og ventet. Så var det å komme seg frem for å lese på bussens front, eller spørre noen. Jo, det var min buss. Tenk om det kunne stå navn og nummer på siden også - med store bokstaver!

Når det var mange som skulle på, var det kø ved stemplingsboksene. De raskeste fikk stukket sitt kort inn først, og fikk dermed sitteplassene. De gamle ble stående og vente til køen hadde "lagt seg", og da hadde bussen gjerne startet, igjen et kritisk øyeblikk for en gammel person. Så var det å forsøke å stemple likevel, med veska og bæreposen og en hånd å holde seg fast med og en å stemple med. Det var ofte to hender for lite til dette. Endelig stemplet! Men så er alle seter opptatt av de som kom først...

Hva sier de gamle om sine byreiser?

- Jeg liker dårlig å bruke trikk og buss. Jeg falt en gang da trikken bråstoppet. Trikkedøren har ofte smelt igjen når jeg har vært midt inne i døråpningen. Det er ingen hjelp å få i moderne vogner. Det var bedre da det var konduktører der (Kvinne, 73 år).

- En er jo helt avhengig av å gjøre sine ærender. Men det er dårlig skilting på holdeplassene, og dessuten burde det være skilt *bak* på bussen og trikken om hvilken rute det er. Når en kommer bakfra, må en jo springe foran for å se, og så etterpå prøve å komme seg på (Mann, 78 år).

- Det er verst å reise på vinteren på grunn av det dårlige føret. Men ellers går det greit: jeg har månedskortet i munnen og heiser meg opp i trikken. Men jeg må nesten alltid stå. De unge reiser seg sjelden, bare eldre folk av og til. Jeg besøker gamle arbeidskamerater og gjør andre ærender, så jeg reiser nesten daglig med trikken. Takk for praten! Det er hyggelig å snakke med noen når en er ensom! (Kvinne, 77 år).

Den siste forteller om viljen til å *trosse materiellet*. Selv om både det ene og det andre står i veien, så må hun ut. Men følelsen av å være "invitert" ut var ikke særlig påtrengende for de fleste av dem jeg snakket med. Det ligger mye avvisning i byens teknologi og fysiske strukturer. De gamle må overskride barrierer som yngre folk ikke reflekterer over.

Hvor er så målet for de gamle når de er ute på sine byreiser? Ved siden av de nødvendige ærender i posthus og banker, fant jeg dem samlet på noen få utvalgte kafeer i sentrum. De oppsøker hverandre, de trenger det sosiale livet utenfor sin egen leilighet og eldresenteret. Jeg besøker deres steder fortsatt. Det er bare få dager siden jeg igjen kunne overhøre en samtale mellom to ved hvert sitt bord, to ukjente som kom i tale, og som delte tanker og erfaringer. Det handlet om ensomhet og

behovet for å se andre. I hvor stor grad tar vi hensyn til ulike aldersgrupper ved bygging av våre fysiske rom i byen?

Svake grupper blir mer enn andre *ofre* for de fysiske omgivelsene. Mulighetene til overskridelser avtar med førligheten og sanseskarpheten. På den andre siden av skalaen kommer barna, de raskeste av oss, de som ikke tenker over at det kan være farlig, men som på andre måter er ubeskyttede når materiellet uttrykker makt, i form av trafikkmaskiner, store og uoversiktlige blokkstrukturer, parkeringsplasser. Men planleggerne er "i sin beste alder"....

Landskapet

Vi skal forlate byen og gå ut i landskapet i Nordland. Jeg studerer for tiden et kunstprosjekt som er unikt både i norsk og internasjonal sammenheng, Skulpturlandskap Nordland.

Nordland fylkeskommune har tatt initiativ til å plassere en landskapsskulptur i hver av Nordlands 46 kommuner. 32 kommuner har sagt ja til å være med. Ideen ble lansert av billedkunstner Anne Katrine Dolven, bosatt i Kabelvåg og Berlin. Staten, fylkeskommunen, private sponsorer og kommunene finansierer prosjektet. Målet for prosjektet er å formidle samtidskunst på nye måter, samtidig som de fylkeskommunale ønskemål også er en utradisjonell måte å drive distriktsutvikling på. En håper på ulike ringvirkninger av kunstprosjektet, som styrking av identitet og tilhørighet, stimulanser utenfra og næringsutvikling, blant annet turisme og småindustri (Lødingen steinindustri har hendene fulle med skulpturproduksjon for tiden!).

Kunstprosjektet har skapt en voldsom debatt blant nordlendingene, en debatt som har fylt fylkets lokalaviser i årevis, som jeg har fulgt, og som jeg tar utgangspunkt i i min studie. Debatten har i hovedsak blitt uttrykt som motstand mot kunstprosjektet. Enkelte aviser har selv spilt en aktiv rolle i den negative akkumuleringen, gjennom harmdirrende lederartikler og delvis overdrevne fremstillinger av kunstverkene og deres omfang i naturens rom. For ordens skyld må presiseres at skulpturene ikke bare settes opp i naturlandskaper, men også i urbane landskaper.

Hittil har det vist seg at kunstprosjektet har gitt folk muligheten til å bli kjent med sine steder på en ny måte, selv om den nye kjennskapen er tuftet på delvis sterk motstand mot kunstprosjektet og enkeltskulpturer.

Jeg vil nevne kunstnerens skisse i Brønnøysund (som ikke ble realisert) da denne har rørt ved spesielle lokale følelser for landskapet. Dette er også den skissen som etter min mening har lagt opp til de mest radikale inngrep i naturen, både ved sitt innhold og utforming, og ved kunstnerens valg av sted.

Den svenske kunstneren ønsket å forsterke et bilde han dannet seg av Loke og Midgardsormen i Mofjellet, fjellet inntil Brønnøysund. Gjennom en mindre sprengning i fjellsiden skulle figurene tre sterkere frem.

Skissen vakte voldsom motstand. Store krigstyper i Brønnøysunds avis (som fra før var svært negativ til hele kunstprosjektet) makte gjentatte ganger til krig mot kunstneren og skulpturlandskapet. Grunneierne raste og nektet å være med på realisering av ideen.

Blant leserinnlegg i striden kunne vi lese:

Ikke ta folkefantasier fra oss!

- Jeg har fra jeg var barn knyttet mine bilder til dette fjellet. Jeg vil ha mine fantasibilder i fred!
- Vi vil ikke ha ondskapen rundt oss!
- Han kan ikke røre byens fjell, det er hellig for oss som bor her! osv.

At noen ville gå løs på stedets fjell, fremkalte reaksjoner som forteller en historie om *identitet*. Og at en *kunstner* ville gå løs på fjellet, syntes også å skape sterkere reaksjoner enn både kraftutbygging, brobygging og veibygging, som folk finner seg i uten slik lidenskapelig motstand.

Det kan være ulike årsaker til reaksjonene. Selve kunstuttrykket kan i seg selv berøre verdier en ikke identifiserer seg med (her nørrøn, eller "hedensk", mytologi). At et personlig uttrykk fra en fremmed (svenske) skal sette spor i landskapet, kan i seg selv også ha betydning for reaksjonen. Opplevs personlige uttrykk i større grad som invadering i egne territorier?⁴ At folk driver med noe så unyttig som kunst, og i tillegg har slike ambisjoner som kunstneren hadde, kan nok også provosere (han trengte hjelp av helikoptre til å foreta sprengningen). Dessuten ble dette et dyrt foretagende! Det økonomiske argumentet veier tungt i denne debatten - i de fleste av kommunene.

Viste kunstneren i sine planer nok respekt for sted og lokal kultur? I monumentale utsmykkinger blir dette en viktig problemstilling. I dette tilfelle ville ikke folk hatt friheten til selv å oppsøke skulpturen, skulpturen ville "oppsøke" Brønnøysunds befolkning hele tiden gjennom sin nærhet og monumentale form.

Det kan være interessant å sette reaksjonene på dette og andre kunstprosjekter opp mot *mangelen* på reaksjoner ved andre utbyggingsprosjekter. Nordmenn er et pragmatisk folk. Er ikke utbyggingen nyttig, blir det satt spørsmål ved den. Det mest nyttige en kan foreta seg, er å bruke naturen til turgåing, med et visst slit og "kroppsnytte" her også. Men *kunst* i naturen? Til ingen nytte...?

⁴ Jf. graffitien som personlig stempel kontra annen "nyttig" forsøpling i byens rom.

En omtanke for stedets egenart innebærer at folk også reagerer på såkalt nyttig utbygging. Den kan ofte være hensynsløs overfor stedenes *genius loci* (Norberg-Schulz, 1978).

Eksemplet ovenfor viser at stedenes identitet ligger skjult i vår bevissthet, en identitet som ofte kommer til syne først når noen vil "angripe" vårt område - selv om det ser ut som det skal være spesielle vilkår til stede for at folk skal føle byggeprosjekter truende.

Men kunstverk eller ikke; folk i Brønnøysund har trolig fått et nytt forhold til fjellet sitt på grunn av kunstnerens skisse.

I en annen kommune, i Vestvågøy i Lofoten, har kunstneren valgt å sette opp sin skulptur på Eggum, et avsidesliggende sted hvor fjellet reiser seg bratt bak en stor gresslette, hvor storhavet puster inn mot en lang rullesteinstrand. Stedet har alltid vært et populært utfartssted for både lokalbefolkning og turister. Skulpturen av sveitseren Markus Raetz er et lite hode på en sokkel, og et hode som er formet slik at når en beveger seg rundt skulpturen, forandrer hodet form. Inn mot fjellet står hodet på hodet, og ut mot havet står det slik vi forventer at et hode skal stå. Den har en beskjeden dimensjon i forhold til naturen rundt.

Folk fascineres av skulpturen, og selv om de må gå langt for å finne den, mye lengre enn det naturlige stoppested for Eggumturen lå tidligere, viser det seg at folk oppsøker kunstverket langt der ute på pynten. På en tur dit sommeren 1993, ett år etter at den ble satt opp, opplevde jeg en ren folkevandring dit. Gjennom samtale med noen av de besøkende, for det meste folk fra øya, kom det frem at de oftere enn før tok turen til Eggum. Og folk på den lille Eggumgrenda innenfor, uttrykker at de er stolte over å ha fått skulpturen ut til seg. For dem har lokalsamfunnet fått en ny inspirasjon.

Stedet Eggum har fått en ny betydning, i tråd med noen av de deltakende kunstners intensjoner, som uttrykker at de ønsker at folk skal *oppsøke* deres skulptur. Og mange legger vekt på at de gjennom kunstverket i landskapet skal *gi steder en ny betydning*.

Skulpturlandskap Nordland inneholder mange interessante sider som jeg vil presentere bredere i en annen sammeheng. Kunstprosjektet har gitt en del nye erfaringer som kan fortelle oss noe om forholdet til "stedet".

En oppsummering av de fire eksemplene

I disse fire eksemplene har jeg studert forholdet mellom det fysiske miljø og det sosiale liv ved å ta utgangspunkt i observasjoner av menneskelig handling og samhandling. Jeg har også forsøkt å se hvordan handlingsmønstre kan stå i et direkte forhold til strukturene, eller "de størknede handlinger", som arkitekturen, eller

"rommet" i vid forstand. De fysiske rammene inngår i varierende grad i de fire eksemplene.

I institusjonsstudien har jeg vist hvordan de ulike grupper av aktører i samspill forholder seg til rammene i institusjonen. Vi har på samme tid sett hvordan en gjennom handlingene "bruker" materiellet til å understreke sin posisjon, men også hvordan rommet setter sine grenser. Jeg konkluderer med at de fysiske rammene kan understøtte og forsterke andre systemkjennetegn, som historikk og organisatoriske betingelser.

I studien av de to ulike bydelene legger jeg også hovedvekten på aktørens handlinger og posisjon i de fysiske rammene. Jeg viser at bestemte kjennetegn ved de to ulike bydelspopulasjonene blir fremhevet gjennom materiellet: I blokkbydelen blir kulturelle *forskjeller forsterket* gjennom den fysiske strukturens likhets- og nærhetskjennetegn. I småhusbydelen blir den sosiale *likheten forsterket* gjennom likheten i fysisk struktur, men med et spesielt innslag av revir og individuelle løsninger, til forskjell fra blokkbydelen. Jeg har vært inne på at ungdommene i områdene bryter med rammebetingelsene ved sin likhet i handlingsmønstre - på tvers av tilhørighet.

I studien av de gamle i kollektivtrafikken og byens rom har jeg lagt hovedvekten på aktørens direkte relasjon til materiellet, og ikke til hverandre. De fysiske omgivelsene blir en avhengig variabel i denne studien, og får en sentral plass. Jeg har forsøkt å vise hvordan rammene på en direkte måte påvirker handlingsrommet til de eldre. Strukturbetingelsene trer sterkere frem i handlingsbeskrivelsene her.

I landskapskunststudien er selve hensikten å *bearbeide* omgivelsene og det fysiske miljøet, og analysen handler om reaksjonene på denne bearbeidelsen. Her er det to sett av aktører, kunstnerne og nordlendingene, som møtes rundt landskapet og dets *betydning*. Vekten legges på ulike oppfatninger av hvordan en kan *skape* nye rom.

Vi ser av de fire eksemplene at det er mulig, avhengig av problemstilling, å trekke veksler på både aktør- og strukturperspektivet i en og samme analyse.

Noen avsluttende kommentarer

Jeg har gjennom dette notat forsøkt å vise noen grunnleggende problemstillinger som berører studiet av forholdet mellom fysisk miljø og sosialt liv. Foruten å vektlegge ulike analyseperspektiver, forteller substansen i disse oss at det er ulike sider ved forholdet mellom det fysiske miljø og det sosiale liv som er interessant.

Vi har sett at rommets organisering kan uttrykke maktforhold og konflikter, og at det kan uttrykke bestemte meningsinnhold, universelle eller bundet til spesielle grupper. Vi har vært inne på den romlige organiseringens virkninger for sosialt liv. Vi har sett hvordan handlingene møter materiellet, hvordan rommet tilrettelegger eller står i

veien for utfoldelse, og hvordan erobring av rom kan true eller styrke revirfølelse, identitet og trygghet.

I våre "romanalyser" kan vi også ta utgangspunkt i andre typer av problemstillinger:

- Vi kan vektlegge *brukerperspektivet*, og med det studere hvordan menneskene handler og samhandler i rommet, og hvilke handlingsmuligheter eller handlingsbegrensninger rommet setter.
- Vi kan vektlegge det *etiske*, og se hvordan utbygging enten raserer eller ivaretar miljøet vårt, og i hvilken grad utbygging og romlig organisering har i seg en omtanke eller mangel på sådan, en omtanke for vår historie og våre tradisjoner, og omtanke for spesielle grupper i samfunnet som utsettes når materiellet skal utformes. Her kommer også maktutøvelse inn som en etisk dimensjon.
- Vi kan vektlegge det *estetiske*, og se hvilke skjønnhetskriterier utbyggerne arbeider i forhold til, hvordan utbygging spiller videre på tradisjoner eller er uttrykk for bevisste eller ubevisste brudd i estetikken. Og vi kan studere forholdet mellom estetikk og makt: Hvems smak er den autoritative? Hvilke uttrykksformer i det offentlige rom er mer legitime enn andre? osv.

Det store spørsmålet, som stadig er gjenstand for diskusjon, er hvorvidt de tre hensyn ved våre fysiske omgivelser kan spille sammen. Arkitektestetikken kan ofte bryte med folkets smak. Det som noen opplever som etisk forsvarlig utbygging, kan andre oppleve som overgrep. Det noen brukergrupper opplever som rasjonelt og hensiktsmessig, kan støte andre brukergrupper ut.

Et annet og viktig poeng er dette:

I hvilken grad må vi se de fysiske omgivelser som del av en *organisk prosess* bundet til nåtidens sosiale dynamikk, og i hvilken grad vi kan *planlegge* de gode fysiske omgivelser? Kanskje kan gjennomgangen foran fungere som et innlegg i en slik debatt.

Selv om dette ikke er vektlagt i gjennomgangen ovenfor, vil jeg peke på at det første og umiddelbare inntak til forståelse av forholdet mellom fysisk miljø og sosialt liv, krever at vi tar i bruk den visuelle sansen; vi ser og oppfatter rommet og omgivelsene med øynene først. Men den totale romopplevelse berører alle våre sanser: Vi møtes, vi støter på, vi utestenges, vi omslutes, vi lukter, vi hører lyd og stillhet, vi finner punkter som ryggdekning.... Den *totale* romlige oppfattelse har derfor en sensuell karakter- i betydningen total sanseopplevelse - i tillegg til å være medspiller i det sosiale liv.

En fokusering på rommets betydning i det sosiale liv betyr ikke at vi skal bli "environmentalister" - hvor vi årsaksforklarer sosiale og kulturelle mønstre med de fysiske omgivelseres ulike karakteristika. Omgivelsene må betraktes som en av flere

samspillfaktorer. Vi ser likevel at de fysiske omgivers betydning kan spille en viktigere rolle i spesielle sammenhenger. Det gjelder kanskje særlig i forbindelse med planlegging av boligområder.

Referanser

- Aron, Daniel: *Heavenly Cities*. London Review of Books, oktober 1991.
- Ballegaard Pedersen, Annelise: "Berlin" og *Berlin. Fiktivisering af byrummet*. I Sveigaard og Thobo-Carlsen (red.): *Fantasi og fiktion*, Odense universitetsforlag 1989.
- Bateson, Gregory: *Steps to an Ecology of Mind*, Ballantine New York 1972.
- Bergelund, Ulla & Jergeby, Ulla: *Ute i staden. En studie av människor och miljöer*. Byggeforskningsrådet, Stockholm 1992.
- Christie, Nils: *Hvor tett et samfunn?* Universitetsforlaget 1974.
- Durkheim, Emile: *Selvordet*. Fakkell, Oslo 1978.
- Eide, Martin: *Nyhetens interesse. Nyhetsjournalistikk mellom tekst og kontekst*. Universitetsforlaget 1993.
- Gehl, Jan: *Livet mellem husene*. Universitetsforlaget København 1980.
- Giddens, Anthony: *Sociology. A brief but critical introduction*. Macmillan London 1982/1986.
- Goffman, Erving: *Asylums*. Paludans, London 1961.
- Goffman, Erving: *Relations in Public*. Pelican, London 1971.
- Hall, Edward: *The Hidden Dimension*. Anchor Books. New York 1966.
- Haugen, Inger: *Om forvaltning av utligningselighet*, i "Artikler fra Tidsskrift for samfunnsforskning gjennom 25 år", Universitetsforlaget, Oslo 1984.
- Kjeldstadli, Knut: *Mentalitet og materialitet i byer*. Samtiden nr 3, Oslo 1993.
- Larsen, Svend Erik: *Gadens rum - byens grense*. I Stjernfelt og Troelsen (red.): *Grænser*. Aarhus universitetsforlag 1992.
- Lieberg, Matz: *Att ta staden i besittning. Om ungas rum och rörelser i offentlig miljö*. Byggnadsfunktionslära, Arkitektursektionen, Lunds universitet, 1992.
- Malmberg, Torsten: *Räkna med revir*. Liber, Stockholm 1983.
- Miller & Gwynne: *Å leve i institusjon*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1972.
- Schulz-Norberg, Chr.: *Mellom jord og himmel. En bok om steder og hus*. Universitetsforlaget, Oslo 1978.
- Sennett, Richard: *The Conscience of the Eye. The design and Social Life of Cities*. W.W. Norton & Company, New York 1990.
- Ziehe, Thomas: *Kulturanalyser*. Symposion Bibliotek 1989.
- Østerberg, Dag (red.): *Kultur og Barbari*, Symposion Bibliotek, København 1991, samt tanker fra "Makt og materiell", m.fl.

Egne studier det referes til:

- Sæter, O: *Forandring - eller bare overlevelse?* Beskrivelse av et kursted for alkoholmisbrukere. Statens institutt for alkoholforskning 1984.
- Sæter, O: *Fossumkollektivet - en evaluering*. Sosialdepartementet 1992.
- Sæter, O: *Lovbrudd og sosial kontroll i bydel. Fokus på oppvekstmiljø i utvalgte Drammensbydeler*. Prosjektrapport 138; Byggforsk 1993.
- Sæter, O: *Gammel i byen. Om eldre i kollektivtrafikken og i byen Oslo*. Norsk gerontologisk institutt 1986.
- Sæter, O.: *Moderne landskapskunst i nordnorske lokalsamfunn - et umulig møte?* (arbeidstitel), Norges forskningsråd, under bearbeidelse.

Del 2.

Visualisering som samfunnsvitenskapelig metode

- et redskap for studier av forholdet mellom fysisk miljø og sosial liv

Innledning

I mitt arbeid som sosiolog har jeg i flere sammenhenger benyttet meg av bilder som følge til de skriftlige fremstillinger, som tegninger, foto, video. Billedfølget har hatt ulike formål:

- å løfte tung tekst for ulike målgrupper
- å beskrive visuelt for å gi tilleggsinformasjon.

Dette har vært mest å ligne med illustrasjoner til tekst, eller også å ligne med de visualiseringer som er vanlig i sosiologien ellers: visuelle fremstillinger (streker, piler, sirkler) av organisasjonskart og samhandlingsrelasjoner, samt visualisering av statistikk gjennom grafer og diagrammer.

I studier som berører forholdet mellom fysisk miljø og sosialt liv, vil behovet for å samle visuelle data som tillegg til skriftlige fremstillinger være viktig. Men visuelle fremstillinger kan i tillegg til å illustrere også tjene som *analysedata*. Vi skal se litt på de vitenskapsteoretiske problemstillinger ved bruk av bilder som datainnsamlingsmetode og datakilde.

I bomiljøstudier kan en tenke seg at en lar beboere bruke kamera for å beskrive kvaliteter ved sitt eget bomiljø, som de sammen med forskeren kan tolke og beskrive (Se f.eks. Lieberg 1992: 22). En annen innfallsvinkel er at forskeren selv tar bildene, og disse - ut fra ulike problemstillinger - blir gjenstand for diskusjon mellom beboere og forsker. En visualisering av det fysiske miljø kan være med på å avdekke bestemte holdninger og verdier, både hos forskeren og hos dem som forskeren studerer. Det kan være en effektiv metode for å vise hvor forskjellig vi *ser*, noe som peker på hvor forskjellig vi også *erfarer og oppfatter*, i videste betydning. Dette er også viktig informasjon for samfunnsforskere som jevnlig ønsker å sette sin egen tolkning av virkeligheten på prøve.

Innledningsvis vil jeg minne om at det kanskje er "det skjulte samfunn" som ofte er det mest interessante for sosiologen (jf. Aubert 1969/85, kap. 9), det som ikke kan fanges inn visuelt, det som krever tid og fordypelse for å forstå. Men jeg ser likevel at det visuelt åpenbare kan gi tilleggskunnskaper, eller være et utgangspunkt for dypere analyser i mange typer av studier, ikke minst fordi vår hverdag er så organisert rundt visuelt slående omgivelser; hus, veier, gjenstander, annet fysisk rammeverk, se kapittel 1.

Selv om dette kapitlet konsentrerer seg mest om generelle vitenskapsteoretiske spørsmål i bruken av bilder som datatilfang, kan vi ha forholdet mellom det fysiske miljø og det sosiale liv spesielt for øye i gjennomgangen.

Visualisering i antropologien

Visualisering går inn i en tradisjon i antropologien. Studien "Balinese Character: A Photographic Analysis" av Bateson og Mead (1942) hører med til klassikerne her, hvor forskerne ønsket å beskrive balinesernes *ethos*. De ville studere hvordan instinkter og følelser hos individet er formet av kulturen. Dette var ikke lett å formidle, og forskerne måtte ty til bilder like mye som til tekst for å beskrive. Bateson filmet og Mead tok intervjuer og feltnotater.

Metoden har vært mindre benyttet av sosiologer, men Goffmans "Gender Advertisements" (1978) er vel kjent for mange. I dette arbeidet ser Goffman på hvordan reklamen uttrykker ulike verdener for de to kjønn, fulgt av egne tunge tolkninger av visualiseringen av denne verden.

Hvorfor har ikke sosiologer benyttet seg mer av analyse av visuell informasjon og innlemmet dette som en del av den sosiologiske tradisjon?

Antropologer har vært i den eksklusive situasjon at deres forskningsfelt ofte har vært preget av slående visuelle forskjeller fra egen bakgrunn. Maskerte innfødte, fremmedartede ritualer og naturfolkmystikk (for å bruke stereotypier) har fått forskeren til å ty til kamera. Det har manglet språk for å lage beskrivelser av dette fremmede. Det visuelle har blitt et viktig supplement.

Sosiologene har hentet mye inspirasjon fra antropologenes kvalitative metoder, men sosiologenes arbeidsfelt befinner seg i større grad innenfor en likeartet ytre verden til at en umiddelbart legger vekten på visuelle forskjeller eller særegenheter i ulike samværsstrukturer og samfunnsformasjoner. Det har vært både tilstrekkelig og naturlig med litterære fremstillinger av formelle og uformelle sosiale strukturer. Av grunner jeg har gjennomgått i kapittel 1, tror jeg tiden er moden for at også sosiologene *igjen* (se nedenfor) kan åpne øynene for den visuelle siden av samfunnet.

Viktig teoretisk ballast i en slik metodeutvikling kan være en studie av den lille metodeboken "Analyzing Visual Data" (Ball og Smith 1992) som jeg vil bruke som grunnlag for en gjennomgang i fortsettelsen.

Analyse av visuelle data

Hovedformålet for Ball og Smith er å drøfte ulike metoder til analyse av sosiale fenomener gjennom bilder. Hovedvekten blir lagt på analyse av stillsfoto. For sammenligningens skyld er de så vidt innom andre visuelle fremstillinger som video, skisser og film. Jeg skal prøve å gjengi hovedpoengene i boken, samtidig med egne synspunkter.

Verdien av det visuelle kan for eksempel beskrives slik Collier og Collier hevder:

Siden kamera er en maskin som er sensitivt for operatørens intensjoner, tillater det selektiv og fokusert observasjon til forskjell fra for eksempel lydbåndet. Metaforisk sagt; kameraet har en bedre hukommelse enn lydbåndet. Ved å bruke fotografier, har etnografen et relativt standardisert bilde å undersøke gjentatte ganger. Som kontrast kan sies at etnografens oppmerksomhet ved konvensjonelle metoder som blokk og penn bli "ground down" etter som en blir kjent med kulturen en studerer (B&S, s.6, min overs.).

Dette utsagnet danner bakgrunn for en drøftelse av fenomenet "observasjon". I utgangspunktet er all observasjon visuell. Siden får det visuelle en lingvistisk drakt. Forfatterne ønsker å drøfte Meads tese om "bruk av foto i en ordets disiplin", likeledes at "språket gjør øynenes jobb" (B&S, side 6).

Det visuelle er mediert verbalt, bilder er oversatt til ord. Forfatterne tar en gjennomgang av hvordan dette øynenes språk også er blitt direkte benyttet i antropologien og sosiologien.

Det var en vanlig problemstilling i slutten av forrige århundre å studere det fysiske utseende til ulike sosiale grupper. Påvirket av Darwins evolusjonsteori og den "etnologiske entrepriser" laget antropologer, ofte i samarbeid med geologer, paleontologer og arkeologer, studier av de synlige fysiske attributter hos de største folkegrupper, som mongoler, negre og kaukasianere. Her ble fotografi benyttet for å beskrive kropps- og skjelettstørrelse, som var antatt å være forskjellig for de ulike raser.

Blant amerikanske sosiologer var det ved århundreskiftet vanlig å bruke fotografi for å beskrive ulike sosialgruppes liv, med fokus på skoler, fengsler, boforhold og arbeidsliv. Disse arbeidene ble publisert i *American Journal of Sociology* som 31 artikler med fotografier. Bildene i magasinet ble etter hvert fortrent av den teoretiske utviklingen av sosiologi som disiplin, og en redaktør som vektla denne utviklingen. Bildestoffet var helst laget av sterkt sosialt engasjerte sosiologer:

I wanted to show the things that had to be corrected: I wanted to show the things that had to be appreciated. (Lewis Hine i Beloff 1985:100)

Etter hvert ble det heller uvanlig å bruke bilder blant sosiologer. Forskere som bruker bilder i dag er gjerne henvist til magasiner som *Journal of Visual Sociology* (B&S, side 7).

Hvordan er fotografiet forskjellig fra andre former for visuelle fremstillinger, som malerier, tegninger og skisser? spør forfatterne. De ikke-fotografiske former for visualiseringer er stiliserte visuelle fremstillinger, og ikke "kopier" av det de skal forestille. De er omformet av kunstnerens bevissthet. Forfatterne henviser til John Berger som sier det slik: "Fotografer oversetter ikke (min uth.) fra tilsynekomster. De siterer dem."

Denne påstanden kan diskuteres, noe forfatterne gjør for lite etter min mening. Når det gjelder kunstnerisk fotografi gjelder det som for andre visuelle kunstarter. Arrangerte bilder og fotografens måte å velge sitt motiv på kan lage illusjoner som har lite med den direkte erfaring å gjøre. Fotografiet kan fortelle "løgner" om virkeligheten, men ikke av den grunn være løgnaktig. Fotografen kan ønske å vise sider vi ikke umiddelbart ser, eller fortelle en diktet historie. Det samme kan gjelde dokumentarfotografiet.

Realisme er et viktig anliggende i fotografiets historie. Ifølge den nå avdøde fotografen Dorothea Lange tar fotografiet opp den sosiale samtidsscene og registrerer for fremtiden. Slik blir fotografiet en viktig kilde til informasjon om samfunnsforhold gjennom tidene.

Her kan det være av interesse å nevne fotografene rundt "The Social Security Administration" ved århundreskiftets USA. Disse registrerte barnearbeid og gruvearbeideres slit med en lidenskap og en kunstnerisk kraft som er blitt stående i fotohistorien som sentrale hendelser. Slik kan kunst og realisme gå sammen (se f.eks. Beloff 1985).

Mange har hevdet at vektlegging på det estetiske kan heve fotografiets realistiske innhold, forsterke og tydeliggjøre bildets innhold.

Forfatterne advarer mot å oppfatte fotografiet som "sannheter". Dokumentær realisme er en profesjonell retning som hviler på disse sannhetene:

1. At kamera tar bildet og bildet lyver aldri
2. At verden er slik den synes å være og at kamera trofast registrerer disse tilsynekomster.

Susan Sontag (1979) har gått løs på en slik forestilling og hevder at for å ta et godt bilde har en allerede på forhånd sett noe, bildet eksisterer allerede i fotografens hode i eller like før det øyeblikk negativet er blitt eksponert. Hva som er "virkeligheten" avhenger dessuten av seerens kulturelle ballast, kunnskaper og den konteksten bildet er fremkommet i.

For en skolert samfunnsforsker er dette elementær feilkildesøking i all datainnsamling og vil selvfølgelig også gjelde når en bruker fotografi eller andre visuelle fremstillinger som datakilder. Det umiddelbart synlige er ikke nødvendigvis "sannheten". Positivismekritikken berører også billedanalysene, enten forskeren selv har laget bildene, eller de er laget av andre.

Dersom forskeren lager bildene selv, kan også hun bli offer for estetiseringer og høyst subjektive registreringer av den ytre virkelighet. Dette blir en felle dersom en utgir det for å være vitenskap - uten å ta med de begrensninger ens utsnitt har i seg. Forfatterne er inne på denne diskusjonen, og konkluderer slik:

.hvis et bilde skal betraktes som "sant", må forholdene rundt dets produksjon og de konklusjoner vi ønsker å trekke rundt bildet tas med... I fotografiene inkludert i antropologiske tekster kan personer "posere", gjenstander arrangeres og aktiviteter regisseres. Ofte får vi ikke informasjon om forholdene rundt fotografiets fremkomst, tilskuere som får etnografisk informasjon på denne måten må være oppmerksomme på denne fasetten ved fotografiet (B&S, side 17, min overs.).

For egen regning kan tilføyes at bruk av fotografi som undersøkelsesmetode i noen tilfeller kan gi et statisk bilde. Med foto er det vanskelig å få med tidsdimensjonen. Video og film er fotografisk teknikker som ivaretar dynamiske elementer. Men stillsfoto kan også utmerket angi dynamikk dersom bildene tas til forskjellige tidspunkter, av flere personer; fra ulike synsvinkler osv.

Kvantitativ billedanalyse

Vi skal se litt på ulike måter å analysere visuell informasjon på. Den mest vanlige *systematiserende* og *empiriske* metoden er *innholdsanalyse*,⁵ ifølge Ball og Smith. Den moderne versjonen av denne metode utviklet tidlig på 1900-tallet, er lansert av Berelson i 1952 (B&S, s. 20).

For Berelson er innholdsanalyse "en forskningsteknikk for den objektive, systematiske og kvantitative beskrivelse av det manifeste innhold av kommunikasjon". Innholdsanalysen - vel og merke i Berelsons betydning - har i hovedsak vært anvendt på litterære kilder heller enn lyd- og billedmateriale. Med manifest innhold menes det åpenbare innhold, ikke det latente eller gjemte. Innholdsanalyse er primært en kvantitativ teknikk, der hensikten er å telle antall forekomster av elementer eller kategorier. Som er definert på forhånd.

Analysen forutsetter seks trinn:

1. Valg av emne og bestemme et forskningsproblem
2. Valg av dokumentasjonskilde
3. Valg av et sett av analytiske kategorier
4. Formulere et eksplisitt sett av instruksjoner til bruk i koding av materialet
5. Etablere en basis for å gruppere dokumentasjonene
6. Telle forekomst av en gitt kategori eller tema i de grupperte dokumentasjoner.

Typer analyser foretatt etter dette skjema er for eksempel fotografistudie av typer barter blant menn i en bestemt tidsperiode (Robinson 1976, i Ball og Smith), eller damers skjørtelengde, midje og utringning på kjoler i en periode (Richardson and Kroeber 1940, i Ball og Smith). Som vi forstår, er dette ganske "tellbare" fenomener. Slik metoden blir fremstilt i boken, synes hele billeduniverset å være tatt for gitt. Metoden inkluderer ikke kildekritikk, som for eksempel betydningen av den subjektive dimensjon, eller en "instruks" for hvordan forskeren må sette billedmaterialet inn i en kontekst. Spørsmål av denne type er jo for eksempel interessante:

⁵ Begrepet innholdsanalyse forvirrer noe her. Det gir jo assosiasjoner til analyse av et innhold, og ikke til optelling av manifeste budskap, som er essensen av metoden.

- hvem lot seg fotografere i 1860-årene?
- hvem eide billedmaterialet som blir brukt?
- hvilke befolkningsgrupper og områder er utelatt i billedmaterialet? osv.

Forfatterne sier:

...repetisjon eller frekvens er en dårlig guide til den kommunikative signifikans eller mening i et bestemt utvalg. Hva betyr det å ha bart for en mann rundt 1892 i England? Er det tegn på respektfullhet, visdom eller rigiditet? En innholdsanalyse kan ikke si noe om denne type spørsmål.

(B&S, s. 28, min overs.)

De ender opp med å beskrive Berelsons innholdsanalyse som en metode som isolerer og atomiserer data, og den fragmenterer innholdet i kommunikasjonen og "dekontekstualiserer effektivt budskapet" - en prosess fenomenologene beskriver som å miste et fenomen. Innholdsanalysen kan ikke fange opp den symbolske siden av kommunikasjon slik det erfares på naturlig vis. Repetisjon og frekvens er en dårlig veileder for et meningsinnhold. I beste fall kan innholdsanalysen tjene som en måte å kartlegge forekomst av sosiale *mønstre* som ikke er umiddelbart synlige, slutter forfatterne.

Kvalitativ billedanalyse

Forfatterne ønsker å presentere beslektede, men mer kvalitativt orienterte metoder, som symbolanalyse og strukturalisme. I stedet for å måle isolerte elementer, forsøker symbolistene og strukturalistene å nå en mer helhetlig forståelse av den visuelle representasjon ved å relaterere til den andre sosiale og kulturelle ordninger.

Symbolistene opererer med *meningsuniverser*. Antropologens oppgave er å finne symbolenes individuelle og kollektive mening, og utforske logikken i deres mønstre. Slik kan ulike elementer i bilder stå som symboler for mening. En bart kan for eksempel stå for maskulinitet, en spesiell kjoletype femininitet osv. Mening kan være av ulik art, den som gis av de utforskede selv, eller den operasjonelle mening etablert av antropologen. Vi kan også snakke om kontekstuell mening, noe som henviser til symbolets forhold til andre symboler.

En studie av bilder som gjengir selvdekorering i Mount Hagen (Strathern & Strathern 1971, i Ball og Smith) blir brukt som eksempel på hvordan bilder kan analyseres ut fra et symbolistperspektiv. Analysen inneholder en detaljert studie av malingstyper, anledninger hvor en maler seg og forskjellige bruk av farger for grupper eller anledninger, hvor sistnevnte har en sentral plass i analysen. Heller enn å vurdere signifikans ut fra frekvens, lanserer *strukturalistene* at "meningen til det som forekommer hyppig avsløres kun i motsetning til det som forekommer sjeldent" (B&S, side 28). Disse *binære opposisjoner* må analyseres for å finne helheten i et budskap. Opposisjoner finnes i ethvert kulturelt uttrykk, ifølge strukturalistene, som er blitt kritisert for å være altfor fanget av denne modelltenkningen. De finner gjerne det de leter etter i alle fenomener, fordi de står i fare

for å vektlegge det som stemmer med teorien om de universelle myter i alle kulturelle uttrykk (Klausen 1992).

Den strukturelle analyse som gjengis er utført av Levi-Strauss, og handler i motsetning til den symbolistiske fordypning i én kultur om en analyse av tre indianerkulturer og deres bruk av masker. Her søker forskeren etter de abstrakte strukturer som ligger under de empiriske manifestasjoner av maskestiler. Stratherns baserte seg på egne observasjoner, Levi-Strauss benytter seg av sekundærmateriale. Levi-Strauss' slående visuelle problem var: Hvorfor ser en maske hos dette folket slik ut? Hvorfor er den laget i denne plastiske form, og nettopp *slik*? Han søkte løsning fra en strukturell analyse av myter, spesielt gamle skapelsesmyter og dekodet de visuelle uttrykk i maskene ved å koble dem til disse. Levi Strauss' løsning var altså å sette visuelle uttrykk i forbindelse med myter, dette utgjorde for ham den viktigste forbindelsesstruktur med *et samlet budskap* som sluttresultat.

Som i boken lar vi Levi-Strauss konkludere selv:

"I hope to have shown that a mask is not primarily what it represents but what it transforms. That is to say, what it chooses not to represent. Like a myth, a mask denies as much as it affirms. It is not made solely of what it says or thinks it is saying, but of what it excludes."

(B&S, side 47).

En annen analyse som også kan falle inn under den strukturalistiske analyse, er studier av reklameuttrykk og disse uttrykks *correlative sign-work*, det vil si forbindelseslinjen mellom reklameuttrykket og en annen referanse (Williamson 1978, i Ball og Smith). Eksempel: En reklame for Chanel-parfymen er koblet til Catherine Deneuves ansikt, parfymen får et dobbelt budskap. Hensikten er selvfølgelig å skape ønske om å ligne noe så vakkert som den berømte filmstjerne, i duft, utseende og livsvaner. I neste omgang kan den første reklame bli referanse til en ny reklame osv. (Jf. Rema og Rimi-butikkens interne referansesystem i sin reklame). Problemet med den strukturelle analyse er at den kan bli for abstrakt og teoretisk og fjerne seg for mye fra det umiddelbart observerbare og i sine tolkningsrunder miste troverdighet.

Forfatterne avslutter sin gjennomgang med en drøftelse av kognitiv antropologi og etnometodologi, og avrunder med spørsmål om hvorvidt postmoderne antropologi kan bidra til visuelle studier.

Kognitiv antropologi nevnes vekselvis som etnosemantikk, etnovitenskap, teknisk etnografi m.m. Samlet handler det om studiet av hvordan folk *konstruerer* sin erfaringsverden ut fra måten de snakker om den på, eller "kultur kan ikke betraktes kun som folk, ting, atferd og følelser, men inkluderer også en kognitiv referanse til kunnskaper og tro som folkegrupper har om folk, ting, atferd og følelser" (B&S, side 57).

En "etnosemantisk" studie vil derfor være en studie av hvordan folk tolker/formidler sin virkelighet, enten de gjør det i tale, tekst eller bilder. Fordelen med slike ana-

lyser er at analysen eies av dem som utforskes, de må selv være med på tolkningsarbeidet.

Det er en lang tradisjon innenfor komparativ antropologi å undersøke *fargenes* symbolske mening. En form for analyse innen etnosemantikken kan også være en analyse av ulike visuelle uttrykk i vitenskapene, som grafer og grafikk, søyler og diagrammer. Et blikk på slike fremstillinger gir et bilde av de "innfødtes" kognitive kart (B&S, s. 47).

Etnometodologien vektlegger hvordan folk gir mening til hverdagslivets erfaringer. Den har som utgangspunkt at perspektivet til kulturen som undersøkes skal tas på alvor. Den er kritisk til den kognitive antropologi med begrunnelsen at sistnevnte ikke kan gi en beskrivelse av en kultur som hjelper en fremmed til å finne kodene ("behave appropriately"). Etnometodologien sverger heller til de nære undersøkelser av *sosiale handlinger* heller enn å produsere "regellignende karakteristikk av kulturelle terminologier" (B&S, side 61). Etnometodologien er altså mer opptatt av selve handlingene enn av oppfatninger om disse (se også Johnson, i Douglas og Johnson 1977).

En analyse av fotografier av skilt på ulike engelske sykehus er en visuell analyse som går inn i denne tradisjonen. Her blir forholdet mellom tegn og funksjon sentral (Sharrock & Anderson 1979, i Ball og Smith).

Etnometodologer har også analysert de hverdagslige blikk og de visuelle mål på gatens moralske karakter gjort av patruljerende politi (Sacks 1972, i Ball og Smith). Her hevdes det at politiet utvikler en kunnskap om "normalt utseende gate" hvor alt er som vanlig. Politiet merker når noe er galt eller annerledes, for eksempel en bil eller en vogn parkert litt merkelig og ureglementært osv. og følger opp ut fra slike observasjoner. *Blikket* blir et viktig redskap.

De ulike retninger innenfor "etno-analysene" kritiseres av *postmodernistene* for å være for rubriserende. Fenomener objektiveres og isoleres fra subjektene som erfarer dem, hevder de. Vitenskap er et modernismeprojekt:

Science is the core of modernism, and scientific representations of nature and culture are founded essentially on a visualist epistemology; science is regarded as the mirror of nature.
(B&S, side 60)

Forfatterne går videre til en drøftelse av i hvilke grad det postmoderne perspektiv, eller mer bestemt den postmoderne antropologi, kan bidra til en forståelse for billedanalysen. Postmodernistene og etnometodologene har noe felles, hevder de. Begge retninger legger vekt på at det teoretiske, metodologiske og innholdsmessige er uadskillelige størrelser. Den postmoderne antropologi er for øvrig for ung til å ha utviklet noe eget perspektiv, retningen er for mye i opposisjon til å ha utviklet egne metoder. Den er foreløpig bundet av tekstlige strategier og diskursstiler, hevder forfatterne. For egen regning kan tilføyes at det postmoderne perspektiv kan fungere

som vekker for at mening kan være forskjellig, alt etter hvem som ser og hvem som tolker.

“Analyzing Visual Data” gir en god innføring i ulike måter å bruke visuelle data på i samfunnsvitenskapene. Gjennomgangen, selv om den er overfladisk gjengitt her, viser også at det er mulig å kombinere innfallsvinkler, der både kvantitative og kvalitative elementer kan brukes i analyse av billedmateriale. Boken minner også om at visuelle metoder har vært brukt mer enn vi er særlig kjent med i nordisk samfunnsforskning. Referanselisten til forfatterne viser at det er finnes nok av "visuelt stoff" å fordype seg i for den nysgjerrige.

Referanser

Aubert, Vilhelm: *Det skjulte samfunn*, Universitetsforlaget 1985.

Ball, Michael S. & Smith, Gregory.W.H.: *Analyzing Visual Data*. Sage University Paper, 1992.

Beloff, Halla: *Camera Culture*. Basil Blackwell, Oxford, 1985.

Goffman, Erving: *Gender Advertisements*. Macmillian, London.1978.

Douglas, Jack & Johnson, John M.: *Existential Sociology*. Cambridge University Press England 1977.

Klausen, Arne Martin: *Kultur - mønster og kaos*. Ad Notam, Oslo 1992.

Lieberg, Mats: *Att ta staden i besittning. Om ungas rum och rörelser i offentlig miljö*. Byggnadsfunktionslära, Arkitektursektionen, Lunds universitet 1992.

Sontag, Susan: *On Photography*. Harmondsworth, UK, Penguin, London 1979.

